ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 85 (17222)

2006 чылдың ИЮЛЬ 20, четверг

Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 20.00. Садар өртээ 4 рубль.

РФ-тиң Федерация Чөвүлелиниң Даргазы С.М. Мироновтуң Тывага ажыл-албаны

Кызыгаарны карак огу дег камгалаар

Россия Федерациязының Федерация Чөвүлелиниң Даргазы С.М. Миронов Россияның Федералдыг айыл чок чорук албанының Тыва Республикада кызыгаар эргелелинге июль 17-де баргаш, офицерлерниң, прапорщиктерниң, солдаттарның ажылы, амыдыралы-биле танышкан.

Кызыгааржыларның Культура бажыңынга янзы-бүрү дайынчы чепсектерни, дериг-херекселдерни делгээн. Федералдыг Хуралдың үстүкү палатазының удуртукчузу ону эргип көргеш, ылаңгыя 40 мм гратомет РТ-74-тү сонуургааш, бо дайынчы чепсекти ажыглаарынга хамаарыштыр элээн каш айтырыгларны тайылбырлакчы офицерден салган...

Культура бажыңынга кызыгааржылар-биле ужуражылганы С.М. Миронов эрттирген. Ону Россияның Федералдыг айыл чок чорук албанының Тыва Республикада эргелелиниң начальниги Алексей Буеров ажыткан.

Даштыкыдан бистиң күрүнеге кыжанып, аңаа удур террорлуг халдаашкыннарны организастаар багай үзел-бодалдыг дайзыннар, террористер сөөлгү үеде илереп турар деп, Сергей Михайлович чугаазының эгезинде демдеглээн. Ону барымдаалааш, Президент, Чепсектиг Күштерниң Кол командылакчызы В.Путин Россияның Күрүне кызыгаарын камгалаарын кажангызындан-даа артык күштелдирер айтыышкынны берген. Салдынган сорулганы амыдыралга боттандырар дээш чогуур ажылды чорудуп турар. Кызыгаар кезектериниң материал-техниктиг баазазын экижидер, кызыгааржыларның дайынчы арга-шинээн, харыысалгазын бедидер хемчеглерни ап чоруткан түннелинде кызыгаар камгалалы күштелген. Россияның кызыгааржылары Төрээн чуртунуң ыдыктыг кызыгаарын дүн-хүн дивейн камгалап, берге болгаш эң-не харыысалгалыг ажылын ак сеткилдиг күүседип турарын С.М. Миронов сеткил ханыышкын-биле демдеглээн. Ооң-биле чергелештир кызыгааржыларның ажыл-херээнде чамдык четпестер, чедир кылдынмайн баар чүүлдер бар. Россияның Күрүне кызыгаарының Тывага хамааржыр Моол-биле кызыгаарлажып турар девискээриниң камгалалы экидаа болза, ийи-чаңгыс өөрүнчүг эвес таварылгалар кызыгаар кавызынга болу бээр, ону эдерин чугулалап көрген.

Кызыгаар дээрге чонну сырый каттыштырып, эпнайыралын быжыктырып, кады ажылдажылгазынга идигни берип турар. Олар бодунуң күрүнезиниң кызыгаарын камгалаарынга сонуургалдыг. Ындыг болганда, кызыгаар албанының ажылдакчылары чон-биле харылзааны быжыглаар, оларны кызыгаар камгалаар херекке калбаа-биле хаара тударын чугула айтырыгның бирээзи деп ол санаан.

Кызыгаар камгалалын күштелдиргени-биле орта хамаарышкан кызыгаар чоогунуң кады ажылдажылгазының дугайында Федералдыг хоойлуну хүлээп алган. Ында кызыгаарны ол-бо талаже эртерин, садыглажыышкынны бөдүүнчүткен, бо айтырыгны тус черниң бот-башкарылга органнары харыылаар. Күрүне кызыгаарын камгалаарының эрге-байдалының дугайында хоойлу төлевилелин ажылдап кылып турар. Бо документини хүлээп алган соонда кызыгаар камгалалы улам күштелир, негелделер улгадырын ол айыткан.

Амгы үениң негелделеринге дүүштүр кызыгаар албанында ажылдап турар шериг албанныгларның социал камгалалын экижидер кандыг хемчеглерни ап турарынга үстүкү палатаның даргазы доктааган. Бо айтырыгларны РФ-тиң Федералдыг Хуралы, РФ-тиң Чазаа кончуг чугула көрүп, офицерлериң чурттаарынга таарымчалыг байдалды тургузар, чурттаар орансава-биле хандырар дээш кандыг ажылдарны кылганын, моон соңгаар кылырын чыылганнарга чугаалап берген.

Россияның айыыл чок чоруун хандырып, күрүне кызыгаарын камгалап турар кызыгааржыларга өөрүп четтиргениниң сөстерин ол илереткен. Кызыгааржыларның күрүне эрге-ажыын камгалаар берге болгаш кончуг харыысалгалыг дайынчы ажылынга чедиишкиннерни, боттарынга болгаш өг-бүлелериниң кежигүннеринге аас-кежикти, өөрүшкүнү, кадыкшылды йөрээген.

С.М. Миронов кызыгааржыларга РФ-тиң Федерация Чөвүлелиниң өмүнээзинден суй белектерни байырлыг байдалга тывыскан.

Кызыгааржыларның өмүнээзинден Азия төвүнүң тураскаалын сиилбирлээн суй белекти С.М. Мироновка берген.

РФ-тиң Федерация Чөвүлелиниң кежигүнү Л.Б. Нарусова, ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржак ужуражылгага киришкен.

Институтту үнелээн

С.М. Миронов кызыгааржылар-биле ужурашкан соонда, Тыва Республиканың Чазааның кадрлар билии болгаш мергежилин бедидер институтка баргаш, ажыл-чорудулгазы-биле танышкан.

Онаашкан ажылынга бердинген Н. Ховалыгның удуртуп турары институт кадрларны белеткээр болгаш билиин бедидер дээш сөөлгү үеде ажылын эде тургузуп, материал-техниктиг баазазын экижиткен. Маңаа тус чер бот-башкарылгазының даргалары, кожууннарның, сумуларның Төлээлекчилер хуралдарының депутаттары, башкылар болгаш өскелер-даа өөренген. Олар № 131 Федералдыг хоойлуну ажыдарынга боттандырарда чүү кылырының талазы-биле билиглерни алган, боттарының арга-дуржулгазын солушкан. Мооң түннелинде тус чер бот-башкарылга органнарының реформазы республикада негелделерге дүүштүр боттанып турар.

Институттуң башкыларының билии шыырак, мергежили бедик, арга-дуржулгазы улуг. Ынчангаш өөренип келгеннерге ханы билиглерни берип турар. Оон аңгыда Москваның, Томскиниң, Омскиниң, Новосибирскиниң дээди өөредилге черлеринден шыырак билиглиг башкылар институтка келгеш, кичээлдерни эрттирери чаңчыл болу берген. Ол өөренип келгеннериң билиин, мергежилин бедидеринге улуг салдарны чедирип турар. Бо бүгүнүң дугайында РФ-тиң Федералдыг Хуралының үстүкү палатазының даргазынга чугаалап, киночурукту көргүзүп турган, таныштырган. Оон аңгыда аалчы институттуң кабинеттерин кезип көрген.

С.М.Миронов институттуң ажылы-биле танышкаш, кадрларның билиин болгаш мергежилин бедидеринге улуг үлүүн киирип турарын, ылаңгыя муниципалдыг тургузугларның кадрларын өөредиринче кол кичээнгейни угландырганын мактаан.

Чөөн чүк улустарының чыл санаашкынынче кирип турар он ийи дириг амытанның дүрзү-хевирин чонардаштан сиилбирлээн суй белекти С.М. Мироновка тывыскан.

С.М.Миронов-биле кады сенатор Л.Б. Нарусова, Ш.Д. Ооржак институтка чораан.

Демир-орук тударының төлевилели

С.М.Миронов:
«Демир-орук тударын деткиир мен».

«Кызыл—Курагино» аразынга демир-орук тударының төлевилелиниң таныштырылгазы Чазак бажыңының хуралдаар залынга июль 17-де болуп эрткен.

РФ-тиң Федерация Чөвүлелиниң Даргазы С.М. Миронов Тыва Республикадан РФ-тиң Федерациязының Чөвүлелиниң кежигүннери Л.Б. Нарусова, С.В. Пугачев, Межпромбанкының даргазының «Кызыл—Курагино» демир-орук талазы-биле оралакчызы А.А. Мельников, ТР-ниң Чазак кежигүннери, ТР-ниң Улуг Хуралының депутаттары, ведомстволарның удуртукчулары, журналистер болгаш өске-даа харыысалгалыг ажылдакчылар демир-орук тударының таныштырылгазынга киришкен.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржак «Кызыл—Курагино» аразынга демир-орук тударының төлевилелиниң таныштырылгазының езулалы ажыттынганын чарлааш, чүве чугаалаан.

Хүндүлүг Сергей Михайлович!

Хүндүлүг Людмила Борисовна!

Хүндүлүг Сергей Викторович!

Тыванын хөй омак-сөөктүг чонунуң мурнундан база бодумнуң амы-хууда өмүнээмден бистиң республикага кээринге чөпшээрешкениңер дээш өөрүп четтириишкиннин сөстерин ілередирин чөпшээреп көрүңер.

Бөгүнде инвестициялар айтырыы – экономиканың хөгжүлдезинде эң кол айтырыгларның бирээзи. Ниити чуртта ышкаш, бистиң республикавыста база инвестицияның байдалы чоорту экижип кел чыдар.

Геополитиктиг байдалдарның, бойдус-агаар, бойдус-чиг-эт болгаш одалга-энергетика курлавырларының каттышканының аайы-биле Тыва Республика инвестицияларга сонуурганчыг регион болуп турары чугаажок. Ооң-биле чергелештир, инвестицияларның идепкейлииниң ниити деңнели инвестицияларга езулуг сонуургалга дүүшпейн турар, ол **дараазында чылдагааннар-биле** холбашкан.

Бирээде. Тыва Республика шиңгээдип алдынмаан онзагай бойдус-курлавыр шинээлделиг: өңнүг, ховар болгаш үнелиг металлдарның, хөмүр-даштың, демир рудаларының, тудуг индустриязынга херек рудалыг эвес чиг-эттиң, дус чок болгаш аржаан сугларның мөөң чыдымнары шинчилеттинген.

Бисте бар курлавыр шинээзи Тарданның ховар металлдарлыг алдын рудалыг, Улуг-Танзектиң танталниобий, Терлиг-Хаяның мөңгүн суу, Тастыгның литий, Кызыл-Таштыгның коргулчун-цинк, Кара-Сугнуң флюорит, барит, седерит рудаларлыг мөөң чыдымнарының болгаш өске-даа чыдымнарның рудаларын ханы болбаазырадылгазының талазы-биле бедик орулгалыг даг-металл бүдүрүлгезин тургузарынга эргежок чугула негелделерни хандырып турар.

Россияның Чазааның деңнелинге **ховар болгаш өңнүг металлдарның, алдынның мөөң чыдымнарын болбаазырадып ажылдаарынга эрге алырының аукционнарын** доктаамал эрттирип турар. Чер иштиниң байлактарын ажыглаарынга эргелер тыпсып турар 5-8 чөпшээрелди чылдың-на берип турар.

Ийиде. Тыва одалга-энергетика комплекизин сайзырадырынга таарымчалыг байдалдарлыг. Комплекстиң курлавыр шинээзи кокстуг болгаш энергетиктиг хөмүр-даштың хөлчок улуг курлавырлары-биле бараалгаттынган.

(Уланчызы 2-ги арында).

РФ-тиң Федерация Чөвүлелиниң Даргазы

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

Металлургияга херек коксту, углеродтуг материалдарны, моторнуң оттулар чүүлүн, полимерлерни, биогуматтарны бүдүреринге бедик сорттуг хөмүрнүң үлетпүр тывыжын организастаар арга-шинек тургустунуп турар.

Үште. Тудуг индустриязының тус черниң минерал чиг-эдиниң үндезининге үндезилеттинген курлавыр шыдал-шинээ 115-120 муң тонна бедик сорттуг дагдүгүнүң хендирин бүдүрер шыдал-шинекти хандырып турар. Республиканың девискээринде хризотилдиг даг-дүгүнүң Ак-Довуракта эң улуг мөөң чыдымы шиңгээттинип турар. Янзы-бүрү тудуг материалдарының 20 ажыг мөөң чыдымнарын шинчилээн болгаш шиңгээдип алырынга белеткээн.

Дөртте. Республиканың девискээриниң барык 50 хире хуузун арга-арыг шыпкан. Ында Сибирь дыды, пөш, шиви, терек, шарлан колдаан. Арга-арыгларның хөй кезии тайга-дагларда турар. Ыяштың ниити курлавырлары 1 млрд. куб. метр, ыяш кезеринге санап каан дилиндектериң чылда хемчээли 2,5 млн. куб метр болуп турар.

Беште. Кедизи улуг төлевилелдерге **туризмни**, санатор-курорт эмнээшкинин болгаш дыштанылганы **сайзырадырының** талазы-биле төлевилелдер санаттырып турар. Тываның дириг амытаннар болгаш үнүш делегейниң байлаа база хөй янзылыы, бойдустуң болгаш археологияның хөй-хөй тураскаалдарының, малгажы эм шынарлыг хөлдерниң, аржаанларның болгаш дус чок сугларның бары, бойдустуң кадагалаттынып арткан чаражы болгаш арыы ол бүгүге салдар болур.

Алдыда. Республикага инвестиция ажыл-чорудулгазының таарымчалыг байдалдарынга хостуг чер участоктарының, бүдүрүлге шөлдериниң болгаш күш-ажыл курлавырларының барын хамаарыштырар апаар.

Амгы үеде республиканың экономиказының хөгжүлдезинге элээн улуг инвестицияларны мөөңнээри негеттинип турар. Ол сорулгаларны боттандырары-биле Чазак инвестиция климадын экижидериниң, инвестиция ажылчорудулгазының үре-түңнелдиг болгаш турум эргехоойлу баазазын тургузарының, өнчү ээлериниң, инвесторларның эргелерин камгалаарының талазыбиле хемчеглерни ап турар. Инвестиция политиказының Концепциязын хүлээп алган, инвестиция ажыл-чорудулгазының дугайында Тыва Республиканың Хоойлузу, Россияның Экономика яамызында бүрүткеттинген 2010 чылга чедир Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң Программазы ажылдап турар.

Күрүне инвестициялары чедишпейн турар байдалдарда хууда капиталдың хөреңгилерин (ада-чурт иштиниң-даа, кадагаатыдаа) хаара тударынга идиг бээр, а ол ышкаш эргечагырганың болгаш бизнестиң күрүнениң-хуунуң эштежилгезиниң шиңгээлдезиниң чаа хевирлерин дилээр сорулга туруп турар.

Республика сонуургалдыг инвесторларга 116 млрд. рубль түңнүг **27 улуг төлевилелди** саналдаарынга белен.

Биске эң чугула инвестиция төлевилелдериниң бирээзи болза, Кызыл—Абакан (Курагино) аразынга **демир-орукту тудары,** ону Элегесте коксту хөмүр-даштың мөөң чыдымының шиңгээлдези-биле кожуп-холбаары болур.

Төлевилелдиң шиңгээлдезин Россия Федерациязының Чазаа үүлдүгзүнген. Республикаже демир-орукту киир тударын 2020 чылга чедир үеде Россия Федерациязының транспорт стратегиязы кылдыр көрген. 2006 чылда федералдыг бюджетте демир-орукту тударының талазыбиле төлевилел ажылдарын эгелээринге 50 млн. рубль көрдүнген. Республиканың Чазаа россий болгаш кадагааты инвесторларның күрүнениң-хуунуң эштежилгезиниң үндезининге демир-орук тудуунуң база хөмүр-даш чыдымының шиңгээлдезиниң талазы-биле саналоналдарын сайгарып турар.

Бүгү-делегейниң үлетпүр банкызы республиканың стратегтиг **инвестиция партнеру** болуп турар.

Хүндүлүг Сергей Михайлович! Бөгүн Силерге республикага чугула инвестиция төлевилелиниң таныштырылгазын чорудуп турар. Тудугнуң өртек-үнезиниң, төлевилелдиң үретүңнелдииниң көргүзүглериниң дугайында «Енисейниң үлетпүр компаниязы» ХАН-ның база Бүгү-делегейниң үлетпүр банкызының тускай эртемниглери делгереңгейи-биле илеткээр.

Хүндүлүг Сергей Михайлович! Федералдыг деңнелге бистиң төлевилеливи-сти деткиирин, Россия Федерациязының инвестиция фондузундан конкурс үндезининге акша-хөреңгилерни үндүрүп бээринге деткимче көргүзерин Силерден идегелдии-биле дилексээн ийик мен. Бис үндезилеп тайылбырлаан документилерни конкурсче киирдивис, олар Россияның Транспорт яамызынга сайгарып чугаалажылганы эрткен. 2006 чылдың август 8-те ведомстволар аразының инвестиция комиссиязынга сайгарылгазы эртер.

Демир-орук тудуунуң талазы-биле төлевилелдиң таныштырылгазынга киришкениңер дээш Силерге өөрүп четтирдим.

Тыва дугайында киночурукту чыылганнарга көргүскен. Оон республиканың чараш бойдус чурумалының, казымал байлактарының, кижилериниң ажылижиниң, культуразының дугайында хөйнү билип алган.

Межпромбанкының даргазының «Кызыл—Курагино» демир-орук тудуунуң төлевилелиниң талазыбиле оралакчызы А.А. Мельниковка сөстү берген. Кызыл—Курагино аразынга демир-орук тударын Элегестиң коксту хөмүр-даштың шиңгээдип алырыбиле холбаштыр инвестиция төлевилелиниң дугайында тайылбырны ол берген.

Тыва Республиканың социал-экономиказын үндезини-биле экижидеринге Кызыл—Курагино аразының демир-орукту тудары улуг рольду ойнаарын чугула деп санааш, 459,5 километр хемчээлдиг үшкү категорияның оруун тударын шиитпирлээн. Ону тударынга инвестицияның хемчээли 74,6 млрд. рубль болур. «Үлетпүр Корпорация каттыжыышкыны» хааглыг акционер ниитилели демир-орук тударын акшаландырарынга үлүүн киирер. Элегестиң хөмүр-даштың демир-орук оруктарын тударын долузу-биле акшаландырарынга беленин дыңнаткан. Төлевилелдиң 30 хуузун инвестиция фондузу, 70 хуузун хуу инвесторлар акша-төгерик-биле хандырар. Төлевилелди амыдыралга боттандырарга: республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге улуг салдарны чедирер; республика бюджединиң дотациялыг бедик деңнелин ажып эртер, ол бодун боду акша-биле хандыртынар арганы бээр; байлактарны болбаазырадыр идепкейлиг ажыл-херекче кирер; кижилерге 10 муң ажыг ажылчын олутту бээр. Республика бюджединче чыл санында кирер үндүрүг демир-орук тудуу доозулган соонда көвүдээр. Элегестиң казымал байлаан ажыглаанындан чыл санында бюджетче 3,1 млрд. рубль кирер. Төлевилелди доозуп, амыдыралга ажыглап эгелээн соонда, республиканың бодунуң үндүрүг орулгазы 9-10 млрд. рубль чедер, ынчан республика бюджединиң дотация айтырыы үзе шиитпирлеттинер. Красноярск крайның ыяш курлавырлары-биле байлак девискээрин дүрген хөгжүдеринге демир-орук салдарын чедирерин Алексей Александрович чугаалаан.

Элегестиң хөмүр-дажы Россияда эң эки шынарлыг болуп турар, ол коксту хөмүр-даш Россияга, даштыкы чурттарга кончуг херектиг болу берген. Ынчангаш демир-орук-биле кады Элегестиң хөмүр-дажының шиңгээдип алыр ажылдарының чорудары күрүне ужур-дузалыг айтырыг болу берген. Дарганың оралакчызы хөмүр-даштың шынарының көргүзүглерин, өртек-үнезин, оон херелелин болгаш өске-даа бо чугула төлевилелге хамаарышкан тайылбырны кылганы солун болган.

Кызыл—Курагино демир-орук тудуунуң төлевилелин Россия Федерациязының Транспорт стратегиязынга, 2010 чылга чедир Россияның транспорт системазын чаартырының тускай сорулгалыг федералдыг программаның төлевилелинге көрген болуп турар. Ынчангаш төлевилел улуг деткимчени, үүлдүгзүнүүшкүнү алганын А.Мельников чугаалаан.

Тываже демир-орук тудуп киирер дугайында айтырыг тургустунуп келирге, оон удурланыкчылары турганын РФ-тиң Федерация Чөвүлелиниң кежигүнү Л.Б. Нарусова чугаазының эгезинде демдеглээн. Олар демир-орук тудуптарга, республиканың байлактыг, чараш бойдузун үрегдээр, тываларга шоолуг ажыктыг эвес, аар-саар ажылдар кылыр кижилер болу бээр суг дижип шуугап турганнар. Ындыг чугаа-соот турза-даа, Тываже демир-орук тудар, оон хөйге ажыктыг казымал байлаан шиңгээдип алыр дугайында төлевилелди кылган. Ол Тываның социал-экономиказын хөгжүдеринге, чурттакчы чоннуң амыдыралын экижидеринге кончуг улуг салдарны чедирерин кол барымдаа кылдыр көрген. Төптен акша-төгерик диленир чорукту ол чок болдурар, Тыва бодун боду акша-биле хандырар аргалыг болу бээр. Ынчангаш төлевилел улуг хемчээлдиг, хөй айтырыгларны шиитпирлээр онза ужур-дузалыг болуп турарын сенатор айыткан. Төлевилелди РФ-тиң Чазааның аңаа хамаарылгалыг яамылары деткип, чогумчалыг үнелелди берип турар. РФ-тиң Чазаа төлевилелди чүүлдүгзүнүп деткээн.

Бо улуг хемчээлдиг, ужур-дузалыг, эң ховар төлевилелди чурт иштиниң болгаш даштыкы чурттарның бүдүрүлгелери, хөреңгитеннери сонуургап турарынга Людмила Борисовна доктааган. Россияның кожалары Украина, Мурнуу Корея болгаш өске-даа чурттар аңаа хамааржыр.

Оон аңгыда сенатор демир-орукту тудуптарга, Элегестиң эки шынарлыг хөмүр-дажын ажыглап эгелээрге, кандыг ажыкты чонга бээрин тайылбырлаан. Хөй ажылдаар черлерни улуска бээр, ынчангаш акша-төгерик ажылдап алыр, амыдыралын экижидер таарымчалыг байдалдар тургустунар. Тус черниң үндезин чурттакчыларының оолдар, кыстарын демир-орук, хөмүр-даш адырынга ажылдаар тускай мергежилдерни чедип алыры-биле дээди болгаш ортумак тускай өөредилге черлеринге хөйү-биле өөредир хемчеглерни боттандырар. Бо чылын 6 кижини дээди өөредилге черлеринче өөредип чорудар кылдыр сенатор дугурушканын дыңнаткан. Дараазында чылдарда аныяктарны өөредип чорударын уламчылаар. Тускай профтехучилищени Кызылга ажыткаш, орта демир-орук болгаш хөмүр-даш адырынга ажылдаар тускай эртемниглерни белеткээр ажылды чорудар.

Менделеевтиң таблицазында айыткан казымал байлактарның колдуунда шуптузу Тывада бар, кончуг байлак оран. Оларны шиңгээдип алыр, ажыглаар чоннуң чаагай чоруунга бараан болдурар хемчеглерни боттандырар. Кызыл—Курагино аразының демир-орук тудуу дээрге амыдыралдыр, ону тудары — чонувуска, Россияның болгаш Тываның бурунгаар хөгжүлдезинге кончуг улуг үүлехеректи бүдүргенивис ол деп, Людмила Борисовна түңнелинде чугаалаан.

РФ-тиң Федералдыг Чөвүлелиниң кежигүнү С.В. Пугачев сөс алгаш, төлевилелди кылыр дээш үш чыл дургузында күжениишкиннинг ажылдап келгенин дыңнаткан. Мону хуу инвестор кылган, күрүнеден планнаваан. Бо дээрге бир онзагай төлевилел, ол күрүнеге болгаш хуу бизнеске, Россияның болгаш Тываның экономиказын хөгжүдеринге кончуг ажыктыг, хөй орулганы бээр. Ылаңгыя Тыва Республиканың экономиказын сайзырадырынга улуг рольду келир үеде ойнаарын сенатор чугаазынга айыткан. Кадрларны белеткээри чугула айтырыг болуп турар. Олче сагышты салып эгелээн.

Төлевилелди даштыкы чурттуң инвесторлары кончуг үнелеп турар, демир-орукту тударынга киржип, акша-төгериин кииришпирер күзелин илередип турар. Оларның аразындан кыдаттар, французтар болгаш өскелер-даа барын айыткан. Төлевилел кайгамчыктыг онзагай, хөй орулганы бээр болганда, Россияның болгаш Тываның чаагай чоруунга бараан болурун Сергей Викторович түңнелинде бүзүредип чугаалаан.

Бо төлевилелдиң дугайында бир дугаар эвес дыңнап тур мен, шынап-ла, бодунуң орулгалыы, ажыктыы-биле ол онзаланып, өскелерден ылгалып турарын РФ-тиң Федералдыг Чөвүлелиниң Даргазы С.М. Миронов чугаазынга демдеглээн. Ынчангаш Россияның болгаш Тываның социал-экономиказын хөгжүдеринге келир үеде улуг үлүүн киирер кончуг ажыктыг төлевилелди деткип турарын чыылганнарга ол дыңнаткан.

ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д. Оржак Кызыл—Курагино аразының демир-орук тудуунуң төлевилелин деткип турары дээш С.М. Мироновка болгаш өскелерге-даа өөрүп четтиргениниң чылыг сөстерин чугаалаан. Төлевилел Россияның болгаш Тываның хөгжүлдезинге, ылаңгыя Тываның бүдүрүкчү күштерин сайзырадырынга улуг ужур-дузалыг болурун түңнелинде ол айыткан.

Л.Б. Нарусова, С.В. Пугачев, А.А. Мельников.

С.М. Мироновтуң Тывага ажыл-албаны

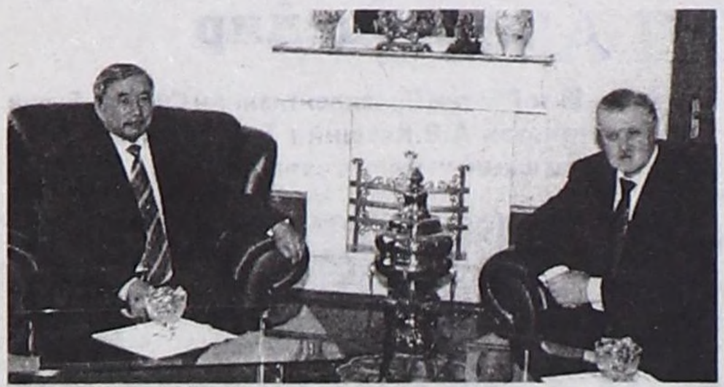

Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлелиниң Даргазы С.М. Миронов Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак-биле июль 18-те ужуражкан.

Ажылы —чоннуң эрге-ажыынче угланган

РФ-тиң Федерация Чөвүлелиниң Даргазы С.М.Мироновтуң ТР-ниң Улуг Хуралының депутаттары, республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының удуртукчулары, тус чер бот-башкарылга органнарының төлээлери, бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының удуртукчулары, эртем болгаш чогаалчы интеллигенция, хөй-ниитиниң төлээлекчилери-биле ужуражылгазы Улусчу чогаадылга бажыңынга июль 18-те болуп эрткен.

ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржак ужуражылганы ажыткаш, чүве чугаалаан.

Хүндүлүг Сергей Михайлович!

Тыва черге Силерге өөрүшкү-биле байыр чедирип тур бис. Мээң чалалгамны хүлээп алгаш, бистиң сенаторларывыс Людмила Борисовна биле Сергей Викторович кады чедип келгеш, республиканың амыдыралы-биле таныжар, федералдыг төптүң программаларын болгаш айтыышкыннарын мында кайы хире күүсеттинип турарын билип алыр дээниңер өөрүнчүг-дүр. Бистиң сенаторларывыс Силерге Тывада ажыл-херек кайы хире чоруп турарын, реформаларны эрттирер дээш кайы хире ажылдап турарывысты, бисте кандыг шиитпирлээр айтырыглар барын доктаамал чугаалап берип турар.

Чурттуң регионнарының палатазын төлээлеп турар Силер, ынчангаш бодуңарның политикаңарга оларның сонуургалдарын өөренип көөрүн кызыдып турарыңар, ийи дакпыр өөрүнчүг. Бистиң чуртувус улуг, хөй националдыг. Федерацияның субъект бүрүзүнүң бодунуң онзагай чүүлдери бар. Оларның тускай онзагай байдалдарын барымдаалаары шилчилгениң нарын үезинде кончуг улуг ужур-дузалыг болур.

Ам бистиң республиканы таныштырып көрейн, канчаар чурттап турар бис, чүнү кылып турар бис. Силер Тывага чораан, ийи чыл дургузунда Тыванын геология экспедициязынга ажылдадыңар, 1978 чылдан бээр дыка хөй өскерилгелер болган.

Бирээде, бо бурунгу черниң кижилери өскерилген, бодунуң хамаатыларының эргелерин болгаш хосталгазын камгалаан чурттуң демократтыг Конституциязының ачызында эки талаже өскерилген. Бистиң чонувус боттарының бодалдарын хостуг илередип турар болу берген. Олар эрге-чагырга структуразының кайы-даа чадазының ажыл-чорудулгазынга үнелелди бээр, оларны шүгүмчүлээр эргелиг.

Реформаларның чылдарында өлүп хораарының деңнели ортумаа-биле Россия-биле деңнелде турда, ажытөлдүң хөйү-биле төрүттүнүп турарының күсели-биле **чурттакчы чоннуң чайгаар өзүлдези камгалаттынып арткан.** Сөөлгү чизениң түңнели-биле алырга, бисте 140 ажыг нацияның кижилери чурттап турар. Бөгүн янзы-бүрү шажын конфессияларының аразында тайбың болгаш чөпшээрежилге тургустунган. **Боттуг политиктиг демократия көскү болу берген.** Республикада чурттуң политиктиг партияларының 17 девискээр салбыры ажылдап турар, 170 ажыг массалыг хөй-ниити организациязы бүрүткеттинген—бо дээрге хамааты ниитилелдиң үндезини-дир.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, кончуг нарын реформаларны чорудуп тура, бис социал адырны болгаш чонувустуң онзагай чаңчылдарын камгалап арттырып алган бис. Реформа чылдарында чаңгыс-даа суур читпээн, чаңгыс-даа клуб, школа, эмнелге пунктузу болгаш спортчу черлер хагдынмаан. Харын-даа бис оларның тудуг-суурун көвүдеттивис. Ону бис реформа чылдарында кол чедиишкиннерниң бирээзи деп санап турар бис.

Ийиде. Экономиктиг демократия сайзырап турар. Өнчүнүң сезен ажыг хуузу акционер ниитилелдерниң болгаш хуу капитал салыышкыны кылганнарның холунда. Черни хуужударының айтырыы шиитпирлеттинген. Күш-ажыл рынгунда, өнчү-хөреңгиде, бараан саарылгазында болгаш ачы-дуза чедирилгезинде чижилгелиг байдал тургустунган, бар.

Үште. Чурттуң болгаш республиканың конституцияларының үндезиннеринге бисте **чоннуң боттуг эрге-чагыргазы** хандыртынган. Тывада эрге-чагырганың бүгү деңнелдерин болгаш адырларын чон соңгуп турар болгаш, соңгуттурганнар чон мурнунга отчеттарын берип турар. Өскээр чугаалаарга, эрге-чагырга – чондан, чонга болгаш чоннуң контролюбиле ажылдап турар. Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң түңнелдериниң дугайында Чазактың чыл санында отчеду парлаттынып турар. Күүсекчи эрге-чагырга соңгукчуларынга боттарының отчеттуг үе дургузунда кылып чоруткан ажыл-чорудулгазын массалыг информация чепсектерин таварыштыр дыңнадып, оларның саналоналдарын, шүгүмчүлелдерин, сагындырыгларын өөренип көргеш, дараазында чылдың хөделиишкиннер программазы кылдыр хүлээп ап турар.

Конституцияга дүүштүр республикада ийи палаталыг Парламент бар. Ооң 32 депутаттан тургустунган Хоойлужудулга палатазы доктаамал үндезинде, а Төлээлекчилер палатазының депутаттары кол ажылчорудулгазындан чардыкпайн, хүлээлгелерин күүседип ажылдап турар.

Ындыг янзылыг, Парламентиниң иштинге улуг чазыгларны болдурбазы-биле өөрүлдээлерни өйлээриниң механизми салдынган. Республиканың Федералдыг суду, Конституция суду болгаш эптештирилге судьялары ажылдап турар.

Бо чылдың январь 1-ден эгелеп **№131 Федералдыг хоойлуну амыдыралга боттандырарынче** долузубиле кирипкен бис. Черни хуужударының болгаш республика, муниципалитет болгаш суур деңнелдеринде саң-хөөнүң кызыгаарлаашкыннарын өскерттивис. Хоойлуну херек кырында шиңгээдириниң болгаш моон соңгаар-даа хандыр өөрениринiң ажылдары чоруп турар.

Дөртте. Федералдыг эрге-чагырганың структуралары-биле: Президент болгаш чурттуң Чазаа, Федералдыг Чөвүлел, Сибирь федералдыг округ, федералдыг эрге-чагырга органнарының девискээр органнары-биле чогуур харылзаалыг бис. Республиканың девискээринге российжи хоойлуларның тергиидели хандыртынган. Бистиң Конституциявыс чурттуң Конституциязы болгаш хоойлуларынга дүүштүр кылдынган болгаш 2001 чылдың май 6-да республика референдумунга хүлээп алдынган.

Беште. Экономиктиг харылзаалар хөгжүлдезиниң талазы-биле Россияның өске регионнарындан чыда кагбайн турар бис. Чылдың болгаш 2010 чылга чедир хемчеглерниң программазы ажылдап кылдынган.

Бо программаларның кол черин чурттуң Президентизи В.В.Путинниң иштики ниити продукцияны ийи катап улгаттырып тургаш, чоннуң чаагай чоруун көдүрериниң дугайында база национал төлевилелдерни боттандырып тургаш, кижилерниң амыдырал байдалын херек кырында экижидериниң дугайында айтыышкыннары тургузуп турар. Кезек үе эки түңнелдерлиг. Бисте чурттакчы чоннуң чайгаар өзүлдези хевээр арткан. Чылда Тывадан үнүп чоруп турар кижилерниң санының 800 кижиге ылгалын республикадан дашкаар өөренип чоруп турар студентилерниң саны көвүдеп турары болгаш аныяк оолдарның шериг албан-хүлээлгезинче кыйгыртылгазы-биле тайылбырлаттынар. Регионалдыг ниити продуктуну 2001 чылга деңней алырга, ол 68,2 хууга өскен. Эрткен чылын ол 10 хууга өскен, бо чылын шакла ындыг өзүлдени манап турар бис. Инфляцияның деңнели бадып турар, ону чуртка деңней алырга, 1-2 чада куду. Херек кырында ажыл төлевириниң хемчээли өзүлделиг. 2005 чылда ортумак шалың 6952 рубльди, кижи бүрүзүнүң ай санының орулгазы 4077 рубльди тургускан. Эртип турар чылдың бирги чартыында бир айның ортумак шалыңы 8240 рубль чедип, эрткен чылдың деңнелинден 26, 8 хууга өскен. Бо сан чурттан 15 хуу куду болзажок, ооң аразы сөөлгү чылдарда элээн кызырылган. Бир кижиниң ортумак орулгазы 4240 рубльге деңнежип турар. Россияның ортумак көргүзүүнден 48 хуу ылгалдыг хевээр арткан. Ону республикада хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерниң хөйү болгаш ажылдап турар бир кижиге хамаарыштыр чурттуң ортумак деңнелинге бодааарга, демографтыг чүктүң ийи катап аары-биле тайылбырлап болур. Республиканың бот-орулгазы өссе-даа, Тыва Россияның бедик дотациялыг 27 субъектилериниң бөлүүнде хевээр.

Республиканың мурнунда нарын айтырыглар туруп турар. Соңгаарладып болбас айтырыглар хөй. Бис оларны билип турар болгаш шиитпирлээрин кызыдып турар бис.

Бирээде, социал адырны хөгжүдүп болгаш быжыглавышаан база чогаадыкчы потенциалды тургузарынче өнчү-хөреңги салыышкынын кылбышаан, экономиктиг хөгжүлдени дүргедедири чугула. Маңаа бирги черже эки сайзырал албаан транспорт инфраструктуразы: демир-орук чогу, бар авторуктарны чогумчалыг ажыглаарынга таарымча чогу үнүп турар. Экономиканың структуразының чиг-эт болуп тургустунган чедимчелиг эвес байдалы хамааржыр. Эргижирээн технология болгаш кол фонд ажыглаттынып турар. Экономиканы эде тургузарынга улуг капитал салыышкын негеттинер. Ону бөгүнде ышкаш, инновациялыг байдал-биле боттандырары чугула.

Ийиги нарын айтырыг — совет эрге-чагырга үезинде чурттакчы чонда быжыгып арткан азырадыкчы хөөнден чоорту үнери болур.

Мында 3 төлевилел боттанып турар. Федералдыг 122 хоойлуга даянып, тускай категорияның хамаатыларының чиигелделерин акша-биле солуурунче шилчээн бис. Чуртталга субсидиязы, халас эмнер болгаш өскедаа социал чиигелделерни адрес, ат аайы-биле төлеп турар.

Ядыы чоруктан үнериниң программазы ийи чыл чоруттунуп турар. Шупту 87 муң өг-бүлелерниң чуртталга байдалын тодараткан. Программалар чурттакчылыг чер бүрүзү, өг-бүле бүрүзүнге хамаарыштыр чонну ажыл-биле хандырарының, бизнести сайзырадырының болгаш биче хемчээлдиг чээли берип дузалаарының аргазы-биле боттанып турар.

Чурттакчылыг чер бүрүзүнге, муниципалитет бүрүзүнге база ниитизи-биле бүгү республикага 5, 10 болгаш 20 чыл дургузунда **девискээрге планнаашкынче шилчилге боттанып турар.** Кижилер боттарының амыдыралының шынарын экижидер дугайын бодап, ону канчаар чедип алырының аргаларын дилеп турар апарган. Бөгүн амыдырап болурунуң деңнели чоннуң 40 ажыг хуузунда Россияның ортумак деңнелинден чавыс болуп турар, ынчалза-даа чоокку 3-4 чылдарда ону чедип алыр бис.

Үште. Тюмень областың болгаш чурттуң өске-даа регионнарының дуржулгазы-биле республикада **түңнелди уг-шиг кылган бюджеттежилге төлевилелин шиңгээдип ап эгелээн бис.** Бүгү бюджет четкизин чизелээш, ооң бирги чадазын эртип алган бис. Күрүнениң-даа, муниципалитеттиң-даа башкарылгазын болбаазыраңгайжыдары база эрге-чагырга реформазын боттандырары-биле бюджеттээшкинни холбаштырып турар бис.

Бисте **тодарадылга болур көргүзүглер системазы ажылдап кылдынган**, оларны барымдаалап сайыттарның, албаннар болгаш агентилелдер удуртукчуларының, муниципалдыг башкарылга ажылдакчыларының ажылын ай санында үнелеп көрүп турар бис.

Эрге-хоойлу баазазын улам сайзыраңгайжыдып улай ажылдаар бис. «Өөредилге», «Кадыкшылга», «Чурттаар оран-сава» база «АҮК-түң хөгжүлдези» деп национал төлевилелдерни боттандырарынга база-ла ындыг көргүзүглерни шилип алган бис.

Ындыг болзажок федералдыг төптүң киржилгези чокта шиитпирлээри берге айтырыглар бар. Ынчангаш дараазында дилеглерни болгаш күзээшкиннерни чугаалаксаан ийик мен.

Бирээде – федералдыг төп биле Россия Федерациязының субъектилериниң аразында эргелерни болгаш бүрүн эргелерни № 122 Федералдыг хоойлу болгаш өске-даа федералдыг хоойлуларга дүүштүр кызыгаарлаарының талазы-биле. Федералдыг төптүң политиказы болза регионнарга улам-на хөй бүзүрээри болгаш бүрүн эргелерни дамчыдып бээри, ол дыка шын болуп турар. Ынчалза-даа федералдыг бүрүн эргелерни болгаш федералдыг өнчүнү дамчыдып бээрин акшаландырыышкынны дамчыдары-биле кады чорудар ужурлуг, ону кылбаан болгай. 2005 чылдың январь 1-ден эгелээш, ындыг хүлээлгелерни болгаш федералдыг мандаттарны Тывага 960 млн. рубльден оранчок хөйну дамчыдып берген, а акшаландырыышкын чүгле 129 млн. рубль болган. Биске 12 профессионал училищелерни база аажок улуг ветеринар албанын акша чокка дамчыдып берген. 2007 чылдың январь 1-ден эгелээш немелде бүрүн эргелерни болгаш федералдыг мандаттарны дамчыдып бээр деп турар, ол чүүл бисти улам-на берге байдалга таварыштырар.

Ийиде. Бюджеттер аразының харылзааларын улам ыңай сайзыраңгайжыдары эргежок чугула. Россияның Чазаа бюджет федерализминиң чаа Концепциязын киирип турар. Ийе, бис билип, чөпшээрежип турар бис: чуртта донор – дузалакчы регионнар бар, олар чээрби хире, ортумак деңнелдиг регионнар бар, ол ышкаш хөй дотациялыг 27 субъект бар. Сөөлгүлеринге дашкаартан чагырылга кылыр күзел бар бооп турар. Бис удур эвес бис, шагдала ынчаар турган. Ынчан Россияның Саң-хөө яамызы бюджетте «чамашкыларны канчап илип» турарывысты билип каар боор. Чамдык эң-не амыдыралчы чугула көргүзүглер талазы-биле ылгал мырыңай хуулгаазын деңнелде туруп турар: 50-60 катап, мынчап кээрде чуртта езулуг федерализм бар дээрзи чигзинчиг-дир. Регионнарның хөгжүлдезин дескилештиреринге дөңгүпле 80-90 млн. рубльди чыл санында үндүрүп турар. Олар кол нуруузунда социал объектилерге эвээшбиче баар, артында-ла регион боду база акшаландырар ужурлуг. Моон билдингир ышкажыл, чамдык объектилерни хөй чылдарда тудар апаар. Бүдүрүлге хөгжүдеринге акша колдуунда чок, регионнарның «өзүлде точкаларының»

ажылчын туруштарынга акша четпес.

Үште. Чуртта субъектилерниң болгаш муниципалдыг тургузугларның хөгжүлдезин кедизин көрүп планнаарының баазазы аажок кошкак, чогум-на ол чүүл бай болгаш ядыы регионнар деп ылгалыышкынга чедирип турар. Чамдык регионнар совет эргечагырга үезинде тургузуп каан бүдүрүлге баазазының ачызында байып турар, а өскелери ядарап турар. Ол Тыванын чонунуң буруузу эвес-тир, ол бистиң кээргенчиг хайывыс-тыр. Россияның составынга республика кирген соонда социал адырга хөй акша-хөреңгини салган. Ынчанмыже чурт бистиң экономикавыска четчир акша-хөреңгини киирип четтикпээн.

Мындыг үндезин айтырыгларны федералдыг деңнелге шиитпирлээр ужурлуг, чүге дээрге ол чурттуң ниити аарыы-дыр. Россияның доктаамажыдылга фондузун улуг дотациялыг регионнарны деткииринге ажыглаар талазы-биле эргехоойлу баазазын ыяк кылдыр кылырын күзээр-дир бис. Оларның кайызынгадаа чаа технологияларлыг, делегейниң дээди деңнелдеринге дүгжүп турар төлевилелдерни, кадрлар белеткелин ыяап-ла киирери чугула. Бисте ындыг төлевилелдер бар. Республика ийи янзы арга-биле хөгжүп болур, үлетпүр хөгжүлдези кол черде турар.

Мурнады хөгжүдер дөрт төлевилел талазы-биле эрге-хоойлу баазазынга немей оларны акшаландырар болгаш боттандырар талазы-биле **Федералдыг хоойлу херек** болуп турар. Ындыг баазаның чогундан бир черде бар, өскезинде чок болуп турар. Чурттаар оран-сава талазы-биле алырга, бир кижээ онааштыр үгле 12,6 дөрбелчин метр, ол дээрге Россияның деңнелинден дыка эвээш. Аажок багай болгаш озалондак болгу дег бажың-балгат дыка хөй, 8 муң малчын өг-бүлелер чылды өттүр өглерде чурттап чоруур. А 2006 чылда эң багай бажың-балгатты чок кылырынга үгле 2,3 млн. рубльди берген, 2005 чылда 12,6 млн. турган.

Чурттаар оран-сава тударын көвүдедир бис. А чурттуң Президентизи бо айтырыгны хамыктың мурнунда эрге-чагырганың федералдыг органнарынга – Саң-хөө яамызынга база Регионнар яамызының мурнунга тургускан болгай. А бис амга чедир мурнады хөгжүдер төлевилелдерни канчаар акшаландырар дээнин билбес бис, «Орансава» программазы база ындыг.

Чуртта амгы политика талазы-биле күзээшкиннеривис болгаш туружувус мындыг болуп турар.

Хүндүлүг Сергей Михайлович!

Тывага келиңер деп мээң чалааным езугаар келгениңер дээш Силерге четтирдим. Силер бистиң өндүр улуг чуртувустуң 80 ажыг регионнарынга четкен силер, российжилерниң боттарындан, оларның ажылхеректеринден чуртувустуң канчаар чурттап турарын, ооң чонунуң нарын айтырыгларын билир силер.

Мээң дыңнадыымда кирген дилеглерни болгаш күзээшкиннерни, чоннуң күзелдерин, республикага чораан болганыңарда, бодуңарның политикаңарга ажыглаар боор силер деп идегээр-дир мен.

Кичээнгейиңер дээш четтирдим.

Россия Федерациязының Федерация Чөвүлелиниң Даргазы С.М. Мироновка сөстү берген. Чылыы-биле уткуп хүлээп ап, хүндүлеп турары дээш өөрүп четтиргенин илереткен. Тывага ийи чыл геология экспедициязынга ажылдаан, 1994 чылда республикага келгеш, депутаттар-биле ужурашкан, ынчангаш Тываны билирин чугаалаан. Ажыл-албан аайы-биле чедип келгени Тыва Республика Россияның 82 дугаар региону болуп турар.

Чон-биле ужуражыры, оларны кандыг айтырыглар дүвүредип турарын билип алыры мээң хүлээлгем дээрзин ол айыткан.

РФ-тиң Федерация Чөвүлелиниң часкы сессиязынга кылган ажыл-чорудулгазын чыылганнарга таныштырган. Тываны төлээлеп турар сенаторлар Л.Б. Нарусова биле С.В. Пугачевтуң канчаар ажылдап турарын бир дугаарында чугаалап берген. Людмила Борисовна Тыванын хөгжүлдези, ооң чонунуң амыдыралы дээш доктаамал сагыш-сеткили үргүлчү аарып чоруур, кандыг-лабир ажыктыг чүүлдү кылырын күзээр. Орта Кызыл—Курагино аразының демиройук тудуунуң төлевилелин хамаарыштырган. Ажылга негелделиг, туруштуг, чогаадыкчы бодалдарлыг, үнелиг ужур-дузазы улуг саналдарны киирип турар. Сергей Викторович ажылга, шиитпирлеп турар айтырыгларга кончуг кичээнгейлиг, негелделиг, ханы бодалдарлыг езулуг күрүне кижизи деп бедик үнелелди ол берген. Бо ийи сенаторлар хоойлулар чогаадып, ажылдап кылырынга, хоойлулар сайгарарынга кончуг идепкейлиг киржип турарлар. Ынчангаш мындыг үре-түннелдиг ажылдаар сенаторларны ТР-ниң Улуг Хуралындан, ТР-ниң Чазаандан төлээлеп чорутканы дээш өөрүп четтиргенин Сергей Михайлович илереткен.

Федерация Чөвүлели 13 хуралды эрттиргеш, 143 Россия Федерациязының хоойлузун хүлээп алган, 4 хоойлуну эде кылыры-биле Күрүне Думазынче дедир эгиткен. Оларны дедир чорутканының чылдаганнарын тайылбырлаан. Хоойлу дээрге хоойлу-ла болгай, ону кончуг хынамчалыг хоойлу-дүрүмге дүүштүр хынамчалыг чогаадып, ажылдап кылырынче кичээнгейни угландырган.

Федерация Чөвүлели бодунуң хоойлулар ажылдап кылыр эргезин ажыглап алгаш, 26 хоойлу төлевилелин ажылдап кылгаш, Күрүне Думазынче чоруткан, олар сайгартынмаан чыдарынга арай таарзынмаанын ол илереткен. Федералдыг Хуралдың үстүкү палатазы хоойлуларны шынарлыг ажылдап кылырынче кичээнгейни угландырган, ынчангаш бо талазы-биле ажылды күштелдирген. Кандыг хоойлуларны хүлээп алганын, оларның кол утказын чыылганнарга допчузу-биле тайылбырлап берген. Терроризм-биле демиселди күштелдирер дугайында доктаалды Федерация Чөвүлели хүлээп алган. Ону Иракка Россия Федерациязының дипломаттарын өлүргени-биле холбаштыргаш террористерге удур демиселди кажангызындан-даа артык күштелдирер сорулганы салган. Бо документиде РФ-тиң Президентизинге террористерге удур чепсектиг кезекти ажыглаарынга чөпшээрелди бээр эргени берген.

Федерация Чөвүлелиниң март 2-де болган хуралынга Президент В.Путин, июль 4-те РФ-тиң Чазак Даргазының бирги оралакчызы Д.Медведев олурушкан. Олар Россия Федерациязының социал-экономиказын хөгжүдеринге, чурттакчы чоннуң амыдыралын экижидеринге улуг рольду ойнаар дөрт национал төлевилелдерни амыдыралга боттандырарынче улуг кичээнгейни угландыргаш, тодаргай кылдыр ажылдарны, оларны күүседирде кандыг хемчеглерни алырын чугаалап бергеннер.

Федерация Чөвүлелиниң сессиязынга РФ-тиң 2007 чылдың бюджедин тургузарынга белеткелди чугаалашкаш, ооң кол угланыышкыннары келир чылын кандыг болурун сенаторлар сүмелешкен. Президент В.Путинниң саналы-биле күүседип эгелээн дөрт национал төлевилелдерде кирген хемчеглерниң акшаландырыышкынын келир чылдың бюджединге көвүдедирин чугула деп санаан. Чүге дээрге төлевилелдер чурттуң сайзыралынга улуг рольду ойнаар.

Россия Федерациязы дээрге хөй национал кижилерниң ажылдап, чурттап турар күрүнези болур. Оларның аразында найыралды быжыглаар, язысөөк ылгаар таварылгаларны болдурбас дээш үстүкү палата кол кичээнгейни сөөлгү үеде салып турарын Сергей Михайлович чугаалааш, боже угланган кандыг хемчеглерни алганын, моон соңгаар чүү кылырын тайылбырлааш, хөй национал улустарның найыралын быжыглаары бот-боттарын ылгажыр таварылгалар-биле демиселди күштелдирери хүннүң чугула айтырыының бирээзи болуп турарын айыткан.

Ш.Д. Ооржак бодунуң чугаазынга шиитпирлээринге дуза чедирер, деткимче көргүзер дөрт айтырыгны көдүрген. 2007 чылда национал төлевилелдерни акшаландырарын көвүдедиринче кол кичээнгейни салыр, көдүрүп турар айтырыгны шиитпирлээринге ол салдарны чедирер дээрзин үстүкү палатаның даргазы чугаалаан. Федералдыг төп регионнарны (девискээрлерни) хөгжүдеринче сагышты салып келген, келир чылдың бюджедин оларга ажыктыг кылдыр тургузар, оон аңгыда инвестиция фондузу тургустунар болгаш өске-даа регионнарның эрге-ажыын хемчеглер алдынарын ол айыткан.

С.М. Мироновтан ужуражылганың киржикчилери хөй санныг айтырыгларны салган, оларга билдингир болгаш чедингир харыыларны ол берген. Мындыг чугула айтырыгны салган.

— Президент В.Путин уруглуг өг-бүлелерге күрүнеден деткиир, ылаңгыя ийиги уруун божаан иелерге хөй түннүг акшаның дузазын чедирер айтырыгны көдүрген. Бо амыдыралга кажан боттанып эгелээрил?

— Мооң мурнунда чылдарда бистиң чуртувустуң кайы-даа удуртукчузу чоннуң өзүлдезиниң, оларга күрүнеден деткимче көргүзер дугайында айтырыгны көдүрбээн. В.Путин чурттуң мурнунга кайгамчыктыг улуг сорулганы салган. Ону боттандырары-биле 10 чыл дургузунда уламчылаар хоойлу төлевилелин белеткел турар. Ону Федерация Чөвүлелиниң күскү сессиязынга сайгарып чугаалашкаш, хүлээп алыр. Аңаа бээр дузаламчы акшазының түнүн тодарадыр. 2007 чылда хоойлу күштүг болуп кирер, ону амыдыралга боттандырар — деп ол харыылады.

Сергей Михайлович ужуражылганың түннелинде кайгамчыктыг онза чараш Тыва чечектелип сайзыраарын, ооң мерген угаанныг, талантылыг, ажыл-ишчи чонунга өг-бүле, кижи бүрүзүнге чедиишкиннерни, аскежикти, өөрүшкүнү, быжыг кадыкшылды күзээн.

ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының Даргазы Д.К-Х.Ооржак Сергей Михайловичиге өөрүп четтиргенин илереткеш, ооң берге болгаш харыысалгалыг күрүне ажылынга чедиишкиннерни, делгем ак орукту, амыдыралынга кежик-чолду, каң дег кадыкшылды күзээн.

* * *

С.М. Миронов Чогаадылга бажыңынга ужуражылганың соонда республиканың №3 эмнелгезинге баргаш, ооң ажылы-биле танышкан, эмчилер, эмчи сестралары-биле ужурашкан. Эмнелге амгы үениң болбаазын техниказы-биле эки дериттингени, эмчилер чоннуң кадыын камгалаар дээш ак сеткилдиг ажылдап турары ооң сагыш-сеткилинге таарышкан. Эмнелгеге суй белектерни ол берген.

Республикада үнүп турар солуннарның болгаш сеткүүлдерниң кол редакторлары-биле үстүкү палатаның даргазы Чазак бажыңынга ужурашкаш, оларның ажылы-биле танышкаш, парлалга ажылдакчыларының сорулгаларының дугайында чугааны кылган.

С.М. Миронов ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Даргазы В.М. Оюн-биле ужурашкан. РФ-тиң Федерация Чөвүлелиниң кежигүнү Л.Б. Нарусова аңаа олурушкан.

С.М.Миронов удуртуп турары Россияның амыдырал партиязының кежигүннери-биле ужурашкаш, партияның ажылының моон соңгаар сорулгаларының дугайында чугаалашкан.

РФ-тиң Федералдыг хуралының үстүкү палатазының даргазы Тыва Республикага ажылын дооскаш, июль 18-те, кежээ, ужуп чорупкан.

Чуруктарны Василий Балчый-оол тырттырган.

Социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедир

Июль 18-те РФ-тиң Президентизиниң СФО-да Бүрүн эргелиг төлээзи А.В.Квашнин Тывага ажыл-албан сургакчылаашкынын кылып чораан.

ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак баштаан республиканың Чазак кежигүннери Анатолий Квашнинни аэропортка уткуп турар үеде, ол кылып чорудар ажылының сорулгаларынга доктааган. Федералдыг хоойлуларның күүселдези болгаш национал төлевилелдерниң боттаныышкынындан аңгыда, республиканың күүсекчи болгаш хоойлужудулга эрге-чагырга органнарының удуртукчулары-биле кады республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезин көдүрериниң айтырыын сайгарып чугаалажырын чугулага көрүп турарын ол тодаргайлаан.

Анатолий Квашнин республиканың удуртукчуларыбиле ажыл-албанның ужуражылгаларын эрттирген соонда, Улусчу чогаадылга бажыңынга коллегия хуралы болган. Аңаа Тыва Республиканың комплекстиг социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң дугайында айтырыг кол черни ээлээн. Хуралдың ажылынга республиканың күүсекчи болгаш төлээлекчи эрге-чагырга органнарының удуртукчулары, Улуг Хуралдың депутаттары, муниципалдыг тургузугларның баштыңнары, федералдыг күүсекчи эрге-чагырга органнарының, бүдүрүлгелерниң, организацияларның удуртукчулары, политиктиг партияларның, хөй-ниити организацияларының болгаш массалыг информация чепсектериниң төлээлери киришкен.

А.Квашнинниң киржилгези-биле май айда республиканың удуртукчуларының хуралынга Тываны дотациялыг байдалдан канчап уштурунуң болгаш ооң социал-экономиказын көдүрериниң дугайында айтырыгларны чугаалашкан. Ол-ла хуралга чоокку 5-10-15 чылдарның «Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң дугайында» үш деңнелдиң комплекстиг программазын ажылдап кылырын шиитпирлээн. Баштайгы дээрезинде Таңдының Дүрген сумузунуң база Өвүр кожууннуң социал-экономиктиг байдалын көдүрериниң комплекстиг хөгжүлде программазын шенеп тургузары көрдүнген турган. Ынчангаш бо удаа ук муниципалдыг тургузугларның баштыңнары боттарының харыылап турары девискээрлериниң социал-экономиктиг өзүлде программазы-биле таныштырган. Анатолий Квашнин кожуунуң, сумунуң ниити байдалын чедимчелиг байдалче көдүреринге чедир кайы хире үе негеттинерин албан айтырын илеткелчилерден негээн.

Дүрген сумузунуң чагырга даргазы Юрий Оюн сумунуң бөгүнгү байдалын тодаргайлааш, каяа чүү база кажанга чедир кылып болурун илеткээн. Президентиниң Бүрүн эргелиг төлээзи суму, кожуун, республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң комплекстиг программаларының иштинден сумулар байдалын экижидериниң программазы кончуг чугула черни ээлеп турарын ылавылааш, программада чедир ажылдап кылыр үүлдер хөйүн айыткан. Сумунуң программазы кижи бүрүзүнүң, өг-бүле бүрүзүнүң сонуургалдарынга дүгжүп турар ужурлуг, чижээ, Дүрген сумузунуң 3 муң ажыг чурттакчызының ажылдап болур назылыглары канчаар ажыл-биле хаара туттунуп болурундан эгелээш, өг-бүле, өрегелерниң амыдыралы каш чыл болгаш кандыг деңнелде кээп болуру айыттынган болгаш чурттакчы бүрүзүнге билдингир программаны тургузарын негээн. Дараазында үш ай иштинде шупту сумулар программаларын тургускан турар ужурлуг. Ынчан Президентиниң төлээзи база катап келир, аңаа сумуларның кайызының-даа программазы-биле таныжып болурун ол сагындырган.

Өвүр кожуунуң чагырга даргазы А.Куулар кожуунуң комплекстиг социал-экономиктиг хөгжүлде программазын 2015 чылга чедир тургускан. Ниитизи-биле өзүлде программазының угланыышкыны эки, ынчалзажок акшаландырыышкын айтырыын тодаргайлаарын А.Квашнин сүмелээн. Сумулар өзүлде программаларын 3 ай, ооң соонда кожууннар 2 ай иштинде тургузарын хуралга дугурушкан. Ооң түннелибиле республиканың социал-экономиктиг комплекстиг хөгжүлде программазын келир часка чедир тургускаш, ону амыдыралга боттандырар дээш демниг ажылдаарын хуралга чугаалашкан.

Бистиң корр.

«Чоннуң кадыкшылын камгалаар дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер киирер дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

Хоойлужудулга палатазы 2006 чылдың май 24-те хүлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2006 чылдың июнь 22-де чүүлдүг деп көрген

1 чүүл

1996 чылдың август 27-де № 615 «Чоннуң кадыкшылын камгалаар дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга (2003 чылдың апрель 17-де № 68 УХ-I; 2004 чылдың апрель 24-те № 669 УХ-I Тыва Республиканың хоойлуларының эде бижилгезинде) («Тувинская правда», 1996 чылдың октябрь 1; 2003 чылдың апрель 24; 2004 чылдың март 31) дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 1 чүүлдү дараазында эдилге-биле бижиир:

«1 чүүл. Чоннуң кадыкшылын камгалаар хоойлу-дүрүм таарыштырылгазы

Чурттакчы чоннуң кадыкшылын камгалаарының хоойлу-дүрүм таарыштырылгазын Россия Федерациязының Конституциязының чогуур дүрүмнери-биле, хамаатыларның кадыкшылын камгалаар дугайында Россия Федерациязының хоойлужудулгазының Үндезиннери-биле, Россия Федерациязының өске-даа федералдыг хоойлулары-биле болгаш нормативтиг хоойду-дүрүм актылары-биле, Тыва Республиканың Конституциязының чогуур дүрүмнери-биле, бо Хоойлу-биле, Тыва Республиканың өске-даа хоойлулары-биле болгаш Тыва Республиканың өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актылары-биле боттандырар.»;

2) 2 чүүлдү дараазында эдилге-биле бижиир:

«2 чүүл. Бо Хоойлуну ажыглаар адырлар

Бо Хоойлу хамаатыларның, Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының болгаш тус чер бот-башкарылга органнарының, Тыва Республиканың девискээринде доктаамал азы түр када чурттап турар Россия Федерациязының хамаатыларының кадыкшылын камгалаар талазы-биле кадык камгалалының ажыл-агый кылып турар субъектилериниң, күрүнениң, муниципалдыг болгаш хуу системалар субъектилериниң хамаарылгаларын таарыштырып турар.»;

3) 3 чүүлде:

а) 2-ги пунктуну дараазында эдилге-биле бижиир:

«2. Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының ажылдап кылганы болгаш бадылааны чурттакчыларга халас эмчи дузазы чедиреринiң талазы-биле күрүне магадылалдарының девискээр программазы — бюджеттерниң бүгү деңнелдериниң акша-хөреңгизинден, ыяап-ла медицина камгаладылгазының акша-хөреңгизинден болгаш өске-даа киирилделерден чурттакчыларга халаска берип турары эмчи дузазының хевирлери, хемчээли болгаш эм хандырылгазы.»;

б) 5-ки пунктуну дараазында эдилге-биле бижиир:

«5. Медицина азы эмчи дузаламчызы – хамаатыларның кадыкшылын камгалаар болгаш быжыглаар хереглелдерни хандырарынче угланган (ооң иштинде эмчи ачы-дузалары, организастыг болгаш техниктиг хемчеглер, санитар-эпидемиологтуг хемчеглер, чурттакчыларны эм аймаа-биле хандырары) хемчеглер.»;

в) 6-гы пунктуну дараазында эдилге-биле бижиир:

«6. Медицина ажыл-чорудулгазы – Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр чөпшээрел бижик бээринге хамааржыр болгаш эмчи келгиже, дүрген болгаш соңгаарладып болбас дуза чедирер талазы-биле, амбулатор-поликлиниктиг, доктаамал эмчи дузазы, санаторийлер болгаш курорт эмнээшкиннерин чедирер талазы-биле эмчи дузаларын күүседири кирип турар, ооң иштинде медицина, шинчилээшкинниг болгаш эмнээшкин хемчеглерин болгаш эмчи экспертизазын чорудар, чаңчыл болган медицина аргаларын ажыглаар ажыл-чорудулга.»;

г) 7-ги пунктуну дараазында эдилге-биле бижиир:

«7. Медицина хандырылгалары – кижиниң аарыгларынга удур, хамаатыларның эмчи хыналдазынче, эмнээшкин болгаш эмчи келдередилгезинче, оларның аарыглары-биле, иштиг апарганы-биле болгаш божуп чиигээри-биле холбаштыр бот-тускайлаң долу ужур-дузалыг болгаш тодаргай өртектиг ажаалганы хандырарынче угланган хемчеглер азы хемчеглер бөлүү.»;

д) 8-ки пунктуну дараазында эдилге-биле бижиир:

«8. Халас эмчи дузаламчызы – хамаатыларга бюджеттерниң бүгү деңнелдериниң акша-хөреңгизинден, ыяап-ла медицина камгаладылгазының акша-хөреңгизинден болгаш өске-даа киирилделерден боттандырар эмчи дузаламчызы.»;

е) 9-ку пунктуну дараазында эдилге-биле бижиир:

«9. Эмчи дузаламчызын чедирери – хамаатыларның чурттап турар черинден болгаш (азы) оларның турар черинден хамаарылга чокка эргежок чугула эмчи дузаламчызын алырының аргазы.»;

ж) 10-гу пунктуну дараазында эдилге-биле бижиир:

«10. Эмчи дузаламчызының шынары – эмнээр болгаш шинчилээшкин кылырының эки түңнелдерин чедип алыр сорулга-биле ажыглап турар дөмейлешкек медицина технологияларының болгаш чогуур медицина стандарттарының каттышканы.»;

з) 19-ку пунктуну дараазында эдилге-биле бижиир:

«19. Медицина организацияларының аккредитациязы – организацияның чогуур доктааттынган стандарттар-биле эмчи дузалары чедирер аргазының шынзылгазы (бадыткалы).»;

и) дараазында уткалыг 20-25 пунктуларбиле немээр:

«20. Эмчи дузаламчызының четпес чүүлү — эмнедикчиниң кадыын баксырадырынга чедирер азы чедирип болур (шинчилээшкин чорудуун, эмнээшкинин азы медицина дузаламчызын организастаанын үрээни) шынар чок эмчи дузаламчызы.

21. Хандырылгаларның шынары – хереглекчиниң доктааттынган азы болуп болгу дег хереглелдерин хандырып бээр хандырылганың аргазын тодарадып турар тайылбырның каттышканы.

22. Медицина хандырылгазының чедишпези – хандырылганың хоойлу езугаар азы доктааттынган чурум езугаар азы керээниң негелдези-биле азы ындыг хевирлиг ачы-дузаларның ажыглаттынар сорулгазы-биле көрдүнген ыяап-ла негелделери-биле кандыг-даа дүүшпези.

23. Эмчи дузаламчызын шынар чок чедирери – медицина технологияларын болгаш оларны чорударының шыннынын үревишаан, эмчи дузазын чедирери.

24. Медицина ажылдакчызының профессионал частырыы – медицина ажылдакчыларының профессионал хүлээлгелерин хамаанчок азы салгаазы-биле кылдынганы-биле холбашпаан, хамаатыларның кадыынга хора азы когарал чедиргениниң түңнелинде профессионал медицина ажыл-чорудулгазы-биле холбашкан частырыг.

25. Медицина дузаламчыларының стандарттары – кадык камгалалының адырында медицина дузаламчызының боттуу-биле чедип ап болгу дег деңнелин тодаргай үеде көргүзүп турар, медицина ажыл-чорудулгаларын боттандырып турда медицина хандырылгаларын чедирер күрүне эрге-чагыргазының федералдыг органы-биле доктааттынган нормативтер, дүрүмнер болгаш техниктиг негелделер.

4) 5 чүүлде:

а) «в» иштики пунктуда «албан черлеринде» деп сөстерни «организацияларда» деп сөсбиле солуур;

б) «г» иштики пунктуда «бюджеттерниң» деп сөстүң соонга «федералдыг болгаш республиканың тускай сорулгалыг программалары» деп сөстерни немээр; «күрүне магадылалдары-биле» деп сөстерни «күрүне магадылалдарының программалары-биле» деп сөстербиле солуур;

в) «г», «д», «ж» иштики пунктуларда «кадыкшыдылга» деп сөстү ап кааптар;

г) «м» иштики пунктуда «органнарының» деп сөстүң мурнунга «Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга болгаш тус чер бот-башкарылга» деп сөстерни немээр;

д) «н» иштики пунктуда «эм дузаламчызы» деп сөстүң соонга «федералдыг хоойлужудулга-биле дүүштүр» деп сөстерни немээр;

е) дараазында уткалыг «ф» иштики пунктуну немээр:

«ф) оларда кандыг-бир аарыгның барыбиле чылдагаан болур кызагдаашкынның кандыг-даа хевириндeн камгаланырынга;

федералдыг хоойлужудулга-биле болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле көрдүнген өске-даа эргелер»;

ж) дараазында уткалыг абзац-биле немээр:

«Кижи бүрүзү кадыкшылын камгалаарынга казып болбас эргелиг болур. Ол эрге долгандыр турар бойдус хүрээлеңи-биле, хамаатыларның ажылдаарынга, амыдыралынга, дыштанылгазынга, кижизидилгезинге болгаш өөредилгезинге таарымчалыг байдалдарны тургузары-биле, продукцияның чогуур стандарттарын бүдүрери-биле болгаш сайгарары-биле, а ол ышкаш чурттакчыларга болгу дег эмчи дузазын бээри-биле хандыртынар.

Тыва Республиканың девискээринде турар даштыкы күрүнелерниң хамаатыларынга кадыкшылын камгалаарынга эрге Россия Федерациязының делегей чергелиг керээлеринге дүүштүр магадылаттынар.

Тыва Республиканың девискээринде доктаамал чурттап турар хамааты эрге чок кижилерге, дескен кижилерге кадыкшылын камгалаарынга эрге Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар Россия Федерациязының хамаатыларынга, бир эвес Россия Федерациязының делегей керээлери-биле өске чүүлдер көрдүнмээн болза, деңге магадылаттынар.»;

5) 6 чүүлде:

а) «в» иштики пунктуну дараазында эдилге-биле бижиир:

«в) бодунуң, а ол ышкаш өске кижилерниң кадыынга хора чедирип турар чоруктар кылбас»;

б) «д» иштики пунктуда «угбалары болгаш өскелер» деп сөстерни ап кааптар;

в) «е» иштики пунктуну дараазында эдилге-биле бижиир:

«е) эмнедикчиниң буруузу-биле бергедээшкиннер тыптып келген таварылгада, бодунуң кадыкшылын сагыштыы-биле баксыратканы дээш медицина организацияларының эмчи дузазы чедирер талазы-биле немелде чарыгдалдарын компенсация хевирлиг кылдыр суд органнарының шиитпири-биле юридиктиг харыысалганы күүседир;»;

6) 7 чүүлде:

а) адын дараазында эдилге-биле бижиир:

«7 чүүл. Кадыкшыл камгалаар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының болгаш тус чер бот-башкарылга органнарының бүрүн эргелери»;

б) бирги кезээнде:

бирги абзацта «баш билир айтырыгларынга» деп сөстерни «бүрүн эргелеринге» деп сөстер-биле солуур;

2-ги иштики пунктуну дараазында эдилге-биле бижиир:

«2) кадык камгалалын хөгжүдериниң, аарыгларга удур хемчег алырының, чурттакчыларга эмчи дузазы чедирер, медицина билиглерин бээр болгаш хамаатыларның кадыкшылын камгалаар талазы-биле өске-даа айтырыгларның талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның киирип турар программаларын бадылаары»;

в) ийиги кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

«Тыва Республиканың Чазааның бүрүн эргелеринге:

1) нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларын ажылдап кылыры болгаш хүлээп алыры, оларны сагааны болгаш күүселдези дээш контроль, хамаатыларның кадыын камгалаар талазы-биле хоойлу саналдап киирер эгелекчи санал;

2) кадыкшыл камгалаар талазы-биле кижиниң болгаш хамаатының эргелерин болгаш хосталгаларын камгалаары;

3) кадык камгалалын хөгжүдериниң, аарыгларга удур хемчег алырының, чурттакчыларга эмчи дузазы чедирер, медицина билиглерин бээр болгаш хамаатыларның кадыкшылын камгалаар талазы-биле өске-даа айтырыгларның талазы-биле программаларны ажылдап кылыры болгаш боттандырары;

4) кадык камгалалының адырында күрүне политиказын болгаш нормативтиг хоойлу-дүрүм таарыштырылгазын ажылдап кылыр талазы-биле хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы-биле доктааттынган медицина стандарттарындан куду эвес деңнелге медицина дузаламчызының девискээр стандарттарын доктаадып тургузар эрге;

5) Тыва Республиканың кадык камгалалының күрүне системазын эргелээр органнарның структуразын, оларны организастаарының чурумун болгаш ажыл-чорудулгазын доктаадып тургузары; Тыва Республиканың кадык камгалалының албан черлерин хөгжүдери; оларның материал-техниктиг хандырылгазы;

6) Россия Федерациязының хамаатыларынга Россия Федерациязының Чазааның төлээлеттирген күүсекчи эрге-чагыргазының федералдыг органының доктаатканы чурум езугаар халас медицина дузаламчызын чедиреринiң күрүне магадылалдарының девискээр программаларын боттандырар кезээнге өнчү хевиринден, организастыг хоойлу-дүрүм хевиринден болгаш албан черинге бактаап турарындан хамаарылга чокка организацияларның чедирип турары медицина дузазының стандарттарын сагааны дээш контрольду боттандырарынга киржири;

7) Тыва Республиканың бюджет чарыгдалдарын кадык камгалалының кеш-венерология, туберкулезка удур, наркологтуг, онкологтуг диспансерлеринге болгаш күүсекчи эрге-чагырганың төлээлеттирген федералдыг органының бадылааны медицина организацияларының номенклатураларынга дүүштүр (даңзызын Россия Федерациязының Чазаа бадылап турар федералдыг тускайлаттынган медицина организацияларындан аңгыда) өске-даа тускай мергежилдиг медицина организацияларынга, медицина организацияларын эм болгаш өскедаа херекселдер-биле, медицина ужур-дузалыг кылыглар-биле, иммунобиологтуг препараттар болгаш дезинфекция кылыр херекселдер-биле, а ол ышкаш донорлуг хан-биле болгаш ооң компонентилери-биле Россия Федерациязының хамаатыларынга халас эмчи дузазын чедиреринiң, ажылдавайн турар чоннуң ыяап-ла медицина камгаладылгазынга, тускай мергежилдиг дүрген эмчи дузазы чедиреринiң күрүне магадылалдарының программаларының иштинге киргени-биле тускай мергежилдиг эмчи дузаламчызын чедирер кезээнге тургузар; Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар Россия Федерациязының хамаатыларынга халас эмчи дузазы чедиреринiң күрүне магадылалдарының ыяапла медицина камгаладылгазының программаларын киирип турар республика программаларын ажылдап кылыры болгаш күүседири; чурттакчыларның чамдык бөлүктеринге берип турары эмчи болгаш социал байдалдар дузазын база эм хандырылгазын чедирери-биле социал деткимче хемчеглериниң чурумун болгаш хемчээлин тургузары;

8) профилактиктиг, санитарлыг арыг-шеверни, эпидемиологияга удур болгаш бойдус камгалалдыг хемчеглерни боттандырары;

9) эвээш санныг этниктиг ниитилелдериниң чурттап турар үндезин черин болгаш амыдыралының чаңчылчаан байдалын камгалаары;

10) Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының, хамаатыларның кадыкшылын камгалаар талазы-биле кадык камгалалының ажыл-агый чорудуп турар субъектилериниң, күрүнениң, муниципалдыг болгаш аңгы хуу системалар субъектилериниң ажыл-чорудулгазын дүүштүрери; өг-бүлени, ие байдалын, ада байдалын болгаш чашты камгалаары;

11) кижилерниң амы-тынын камгалаарынче болгаш онза байдалдарда оларның кадыкшылын камгалаарынче угланган хемчеглерни боттандырары, чурттакчыларга онза байдалдар зоназында байдалдарның болгаш ап болур хемчеглериниң дугайында медээни чедирери;

12) хамаатыларның кадыкшылын камгалаар талазы-биле кадрлар белеткээриниң талазы-биле ажыл-чорудулганы дүүштүрери;

13) социал ужур-дузалыг аарыгларның тараарының болгаш долгандыр турар кижилерге айыыл чедирер хире аарыгларның дугайында, ооң иштинде массалыг информация чепсектерин таварыштыр чурттакчыларга доктаамал медээлерни чедирери;

14) хамаатыларның кадыкшылын камгалаар талазы-биле Россия Федерациязының бүрүн эргелеринге хамаарышпас өске-даа айтырыглар.»;

г) үшкү кезээнде:

3-кү иштики пунктуну дараазында эдилге-биле бижиир:

«3) кадык камгалалының муниципалдыг системазын башкарар органнарны тургузары; кадык камгалалының муниципалдыг системазының албан черлерин хөгжүдери, оларның ажыл-чорудулгазының тайылбырын болгаш хемчээлин тодарадыры; кадык камгалалының аңгы системазын сайзырадыры-биле байдалдарны тургузары; амбулаторлуг-поликлиниктиг, стационар-поликлиниктиг болгаш эмнелге албан черлеринге, айыттынган эмнелге организацияларын эм болгаш эмчи айтыышкынын езугаар өске-даа эмнер аймаа, кылыглар-биле, иммунобиологтуг препараттар-биле болгаш дезинфекция кылыр дериг-херекселдер-биле, а ол ышкаш донор ханы болгаш ооң компонентилери-биле, херээженнерге иштиг турар үезинде, божуп турар болгаш божаанының соонда база дүрген эмчи дузазының үезинде эмчи дузаламчызын хандырары (санитарлыг авиациядан аңгыда), ону чедирерин хандырары, эмчи дузаламчыларының стандарттарын ажыглааны дээш контролю, эргезинде турар девискээрде хамаатыларны эм аймаа болгаш эмчиниң айтыышкынын езугаар кылыглар-биле хандырары кирип турар бир дугаар эмнелге болгаш санитарлыг дузаны организастаары;»;

4-7 иштики пунктуларны күш чок деп санаар;

9-ку иштики пунктуда «айыыл чок чоруу» деп сөстерниң соонга «Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле дүүштүр» деп сөстерни немээр, «катастрофа уржуктарын болгаш бойдус халавын узуткаарынга киржири» деп сөстерни ап кааптар;

10-гу иштики пунктуну күш чок деп санаар;

12-ги иштики пунктуда «өг-бүлени, ие байдалын, ада байдалын болгаш чашты камгалаарының талазы-биле хемчеглерни боттандырар» деп сөстерни ап кааптар;

7) 8 чүүлдү дараазында эдилге-биле бижиир:

«8. Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының бүрүн эргелери

1. Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы кадык камгалал адырында күрүне политиказын чорудуп турар болгаш башкарылганы боттандырып турар база чурттакчыларның санитар-эпидемиологтуг чаагай чоруун хандырып турар күрүне башкарылгазының органы болур.

2. Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы:

1) кадык камгалалының күрүне системазының организацияларының удуртулгазын боттандырар;

2) кадыкшылды камгалаар талазы-биле ажыл-чорудулганы чурумчудуп турар, кадык камгалал системазының бүгү-ле башкарылга органнарының, өнчү хевиринден хамаарылга чокка организацияларның ыяап-ла күүседир ужурлуг хоойлу-дүрүм актыларын ажылдап кылыр болгаш бадылаар;

3) кадыкшылды камгалаар талазы-биле нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларының төлевилелдерин белеткээринге киржир;

4) нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларының, стандарттарның болгаш нормативтерниң күүселдезин контрольдаар;

5) Россия Федерациязының Чазааның болгаш Тыва Республиканың Чазааның бадылаан программаларының күүселдези дээш контрольду боттандырар;

6) кадык камгалалын хөгжүдер, аарыгны баш удур эмнээр, кадыкшылды камгалаар дугайында айтырыгларны чурттакчыларга чырыдарының талазы-биле республиканың тускай сорулгалыг программаларын ажылдап кылыр болгаш боттандырар;

7) ыяап-ла медицина камгаладылгазының программаларының болгаш кадык камгалалының күрүне болгаш муниципалдыг системаларының акша-хөреңгизинден акшаландырып турар медицина дузаламчыларының хевирлериниң даңзызын ажылдап кылыр;

8) эмчи дузазының шынарының республика стандарттарын ажылдап кылыр болгаш бадылаар;

9) бойдус халаптарын болгаш катастрофалар уржуктарын узуткап турда эмчи дузазын чедирерин организастаар;

10) Тыва Республиканың чурттакчыларының кадыкшыл байдалының дугайында илеткелдиң чыл санында белеткелин боттандырар;

11) чурттакчыларның кадыкшылын быжыглаарынче угланган профилактиктиг хемчеглерни организастаарының болгаш чорударының талазы-биле ажыл-чорудулганы дүүштүрер;

12) бодунуң баш билир айтырыының иштинге дараазында черлериниң ажыл-чорудулга-

зын дүүштүрер:

кадык камгалалының күрүне, муниципалдыг болгаш аңгы хуу системалар организацияларының;

эм хандырылгазы-биле, септелге болгаш медицина техникаларының кылыгларының монтажы-биле ажылдап турар организацияларның;

медицина болгаш фармацевтика ажылдакчыларының мергежилин белеткээри-биле болгаш бедидери-биле ажылдап турар организацияларның;

13) тус чер бот-башкарылга органнарының чурттакчы чонну эмчи дузазы-биле хандырары дээш, муниципалдыг тургузугларның девискээринге кадык камгалалының талазы-биле күрүненің социал стандарттарын сагааны дээш, а ол ышкаш медицина статистиказының болгаш отчеттарының медээлериниң шынныы дээш контролюн боттандырар;

14) республика бюджединиң акша-хөреңгилери-биле садып ап турар эм аймаан, эмчи айтыышкынын езугаар кылыгларны болгаш медицина техниказын садарының болгаш хуваарының чурумун тургузар;

15) бодунуң баш билир айтырыының деннелинге кадык камгалалының талазы-биле өске-даа хүлээлгелерни боттандырар»;

8) дараазында уткалыг 8.1 чүүлдү немээр:

«8.1 чүүл. Тыва Республикада кадык камгалалын эргелеп-башкарар органнар

1. Тыва Республиканың девискээринге кадык камгалалының башкарылгазын болгаш ооң ажылдаарын организастаарын Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы боттандырар, ооң дүрүмнерин Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле дүүштүр Тыва Республиканың Чазаа бадылаар.

2. Муниципалдыг тургузугларга кадык камгалалының башкарылгазын болгаш ооң ажылдаарын организастаарын кадык камгалалының муниципалдыг системазының эргелел органнары боттандырар.

3. Бо Хоойлунуң 8 чүүлүнде айыттынган кадык камгалалының эргелел органнарының удур-дедир харылзаазын хоойлулар-биле болгаш Тыва Республиканың нормативтиг хоойлу-дүрүм актылары-биле, тус чер бот-башкарылга органнарының нормативтиг хоойлу-дүрүм актылары-биле, а ол ышкаш кадык камгалалының талазы-биле керээлер болгаш дугуржулгалар-биле тодарадыр.

4. Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы кадык камгалалының талазы-биле Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органы болгаш тус чер бот-башкарылга органы ышкаш кадык камгалалының талазы-биле дараазында угланыышкыннарга кады ажылдажылганы боттандырар:

1) хамаатыларның кадыкшылын камгалаарының болгаш быжыглаарының республика программаларын ажылдап кылыр болгаш боттандырар;

2) чурттап турар чериниң аайы-биле азы турар чериниң талазы-биле ындыг дуза чедиртинмээн болбас ужурлуг, хамаатыларга эмчи дузазын чедирери;

3) кадык камгалал организацияларының ажылдакчыларының мергежилиниң профессионал белеткелин, эде белеткелин болгаш бедидерин организастаары;

4) кадык камгалал албан черлериниң удуртукчуларын албан-дужаалга томуйлаарының болгаш албан-дужаалындан хостаарының чурумун тургузар;

5) Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга удурланышкак эвес кадык камгалалының талазы-биле кады ажылдажылганың өске-даа угланыышкыннары.»;

9) 9 чүүлдү дараазында эдилге-биле бижиир:

«9 чүүл. Хамаатыларга халас эмчи дузаламчызы чедирер күрүне магадылалдарының республика программазы

Хамаатыларга халас эмчи дузаламчызы чедирер күрүне магадылалдарының республика программазы Россия Федерациязының Чазааның тодаратканы халас эмчи дузаламчызының хевирлерин болгаш хемчээлин тургузуп турар база немелде халас эмчи дузаламчызын республика бюджединиң акша-хөреңгизинден болгаш ыяап-ла медицина камгаладылгазының саң-хөө акша-хөреңгизинден чедирери көрдүнүп болур.

Хамаатыларга халас медицина дузаламчызы чедирер күрүне магадылалдарының республика программазын Тыва Республиканың Чазаа ажылдап кылыр болгаш бадылаар.»;

10) 10 чүүлде:

а) 1-ги пунктуда «Республикада» деп сөстү «Тыва Республикада» деп сөстер-биле солуур;

б) ийиги пунктунуң «в», «ж» иштики пунктуларында «албан черлери» деп сөстерни «организациялар» деп сөс-биле солуур;

в) 4-кү пунктуда «республиканың» деп сөстү «Тыва Республиканың» деп сөстер-биле солуур;

г) 5-ки пунктуда «республиканың» деп сөстү «Тыва Республиканың» деп сөстер-биле солуур; «лицензия болгаш аккредитация системазынга хыналда эрткен албан черлери» деп сөстерни «доктааттынган чурум езугаар аккредитация эрткен болгаш ажыл-чорудулганың айыттынган хевирин боттандырарынга чөпшээрел бижиктиг организациялар» деп сөстер-биле солуур;

д) 6-гы пунктуда «республиканың» деп сөстү «Тыва Республиканың» деп сөстер-биле солуур;

11) 11 чүүлдүң 4-кү пунктузунда:

а) бирги абзацта «хамаатыларның кадыкшылы» деп сөстерниң соонга «болгаш оларга специалистиң чогуур сертификадын бээр, а ол ышкаш» деп сөстерни немээр;

б) бешки абзацты күш чок деп санаар;

в) дараазында уткалыг чаа абзац-биле немээр:

«Профессионал медицина, фармацевтика ассоциациялары болгаш хөй-ниити каттыжыышкыннары боттарының ажыл-чорудулганызын Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгаларынга дүүштүр боттандырар.»;

12) 12 чүүлдү дараазында эдилге-биле бижиир:

«12 чүүл. Кадыкшылга салдар чедирер байдалдарның дугайында медээлерге хамаатыларның эргези

Хамаатылар кадыкшылын камгалаарынга дузалаар азы чурттап турар районунуң санитар-эпидемиологтуг чаагай чоруунуң, аъш-чемниң чогумчалыг хемчээлдериниң дугайында, продукцияның, ажылдарның болгаш ачы-дузаларның дугайында, оларның санитарлыг хемчээлдерге болгаш дүрүмнерге дүгжүп турарының болгаш өске-даа байдалдарның дугайында медээлерни киргени-биле, аңаа багай салдар чедирип турар байдалдарның дугайында шынныг болгаш өй-шаанда медээлерни доктаамал алыр эргелиг. Ол медээлерни Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнары болгаш тус чер бот-башкарылга органнары оларның бүрүн эргелиг төлээлекчилери-биле дүүштүр массалыг информация чепсектерин дамчыштыр азы хамаатыларга дорт чедирип киирер.»;

13) 13 чүүлде:

а) 2-ги пунктунуң үшкү абзазын дараазында эдилге-биле бижиир:

«-Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнары, тус чер бот-башкарылга органнары, хөй-ниити организациялары, юридиктиг эргелиг албан черлери өнчү хевиринден болгаш оларның чагыртырындан хамаарылга чокка, арыг-шеверниң болгаш эпидемиологияга удур хемчеглерниң албан-дужаалдыг кижилери болгаш хамаатыларның чорутканы-биле, а ол ышкаш санитарлыг дүрүмнерни, арыг-шеверниң негелделерин сагааны-биле;»;

б) 3-кү пунктуда «болгаш Тыва Республиканың» деп сөстерни ап кааптар;

в) 4-кү пунктуда «Тыва Республиканың» деп сөстерни ап кааптар;

14) 2 эгениң адын дараазында эдилге-биле бижиир:

«2 эге. Чурттакчы чонга эмчи дузаламчызы чедирер организация. Эмчи дузаламчызының хевирлери. Кадык камгалалының албан черлери болгаш организациялар, кадык камгалалының талазы-биле медицина ажыл-чорудулгалары»;

15) 14 чүүлде:

а) бирги пунктуну дараазында эдилге-биле бижиир:

«1. Тыва Республиканың чурттакчы чонунга эмчи дузазынче дараазында чүүлдер кирер:

1) хамаатыларның арыг-шевер талазы-биле кижизидилгези болгаш өөредилгези, амыдыралдың кадык овур-хевирин пропагандаалаары;

2) хамаатыларның профилактиктиг эмчи шинчилгелери (хыналдазы) болгаш оларның диспансерлиг хайгааралы;

3) хамаатыларга халас эмчи дузазы чедирер күрүне магадылалдары;

4) дүрген эмчи дузазы;

5) бир дугаар эмнелге-санитарлыг дуза;

6) тускайлаттынган эмчи дузазы;

7) стационарлыг эмчи дузазы;

8) амбулаторлуг болгаш поликлиниктиг тала-биле дуза;

9) катап эмнээшкинни болгаш медицина келдередилгезин организастаары;

10) анонимниг эмчи хыналдазы болгаш хамаатыларның анонимниг эмнээшкини;

11) стационарлыг эмнээшкинни солуп эмнээр эмчи дузазы;

12) амбулаторлуг болгаш стационарлыг байдалдарда катап эмнээшкин болгаш медицина келдередилгези;

13) санаторлуг болгаш курорт эмнээшкини;

14) доктааттынган чурум езугаар чедирип турар улуг медицина технологияларын ажыглааны-биле эмчи дузазы;

15) эм-биле хандырылга.»;

б) 2-ги пунктуну дараазында эдилге-биле бижиир:

«2. Улуг медицина технологияларын ажыглааны-биле чедирип турар эмчи дузаламчыларындан аңгыда, бо чүүлдүң 1-ги пунктузунда айыттынган эмчи дузаламчыларының хевирлерин Тыва Республиканың чурттакчыларынга Тыва Республиканың кадык камгалалының күрүненің болгаш хуу системаларның медицина организациялары чедирип турар.

Улуг медицина технологияларын ажыглааны-биле чедирип турар эмчи дузазын, а ол ышкаш федералдыг медицина организацияларында болгаш Россия Федерациязының өске-даа субъектилериниң медицина организацияларында санаторийлер болгаш курорт эмнээшкиннерин Тыва Республиканың чурттакчылары федералдыг хоойлужудулга-биле дүүштүр ап болур.»;

16) 15 чүүлдү дараазында эдилге-биле бижиир:

«15 чүүл. Кадык камгалалының күрүне системазы

1. Тыва Республиканың кадык камгалалының күрүне системазынга хамаатыларның кадыкшылын камгалаар талазы-биле хемчеглерни бодунуң баш билир айтырыының деннелинге планнап турар болгаш боттандырып турар кадык камгалалының талазы-биле Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнары хамааржыр.

2. Кадык камгалалының күрүне системазынга ол ышкаш күрүне өнчүзүнде турар болгаш кадык камгалалының күрүне системазын эргелеп-башкарар органнарга чагыртып турар эмнелге-профилактиктиг болгаш эртемшинчилел, өөредилге, фармацевтика, аптека, санитарлыг болгаш профилактика кылыр организациялар, а ол ышкаш суд болгаш медицина экспертизаларының организациялары, материал-техниктиг хандырылганың албаннары болгаш ажыл-чорудулгазы кадык камгалалының системазының сорулгаларын күүседиринче угланган өске-даа организациялар хамааржыр.

3. Кадык камгалалының күрүне системазынче Тыва Республиканың яамыларының, албан черлериниң, Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызындан аңгыда күрүне организацияларының тургузуп турары эмнелге-профилактиктиг албан черлери, фармацевтика, аптека организациялары кирип турар.

17) 16 чүүлдү дараазында эдилге-биле бижиир:

«16 чүүл. Кадык камгалалының муниципалдыг системазы

1. Кадык камгалалының муниципалдыг системазынга кадык камгалалының эргелеп-башкарар муниципалдыг органнары болгаш муниципалдыг өнчүде турар эмнелге-профилактиктиг, фармацевтика, аптека болгаш өске-даа эмнелге организациялары хамааржыр.

2. Кадык камгалалының эргелеп-башкарар муниципалдыг органнары чурттакчы чоннуң санитарлыг арыг-шевер талазы-биле билиглери дээш, чурттакчыларга эмчи болгаш социал байдалдар дузазының магадылаттынган хемчээлдерин чедирерин хандырары, эргезинде турар девискээрде кадык камгалалының муниципалдыг системазының хөгжүлдези дээш харыысалгалыг болур болгаш кадык камгалалының күрүненің, муниципалдыг болгаш хуу системазының организацияларынга эмчи болгаш социал байдалдар болгаш эмнер аймаа-биле дуза чедирилгезиниң, а ол ышкаш хуу медицина практиказы-биле ажылдап турар кижилерниң шынары дээш контрольду боттандырар.

3. Кадык камгалалының муниципалдыг системазының организацияларының ажыл-чорудулгазының саң-хөө хандырылгазы муниципалдыг тургузугнуң чарыгдалдыг хүлээлгези болур.

4. Кадык камгалалының муниципалдыг системазының организацияларынга эмчи дуза чедирилгези ол ышкаш ыяап-ла медицина камгаладылгазының акша-хөреңгизинден болгаш Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр, өске-даа дөстерниң дузазы-биле акшаландыртынган болур.

18) дараазында уткалыг 16¹ чүүл-биле немээр:

«16¹ чүүл. Кадык камгалалының муниципалдыг системазын эргелеп-башкарар органнарның бүрүн эргелери

1. Кадык камгалалының муниципалдыг системазының эргелел органнарын тус чер бот-башкарылга органнары тургузар болгаш эргезинде турар девискээрлерге медицина болгаш эмнер-биле дузалаар организацияларның айтырыгларының талазы-биле күрүне политиказын чорударын хандырып турар.

2. Кадык камгалалының муниципалдыг системазын эргелеп-башкарар органнар дараазында чүүлдерни боттандырар:

1) кадык камгалалының муниципалдыг системазының удуртулгазын;

2) кадык камгалалының хуу системазының ажыл-чорудулгазын дүүштүрерин;

3) кадык камгалалының муниципалдыг системазын хөгжүдериниң планнаашкынын;

4) чурттакчы чоннуң кадыкшыл байдалының анализин;

5) кадык камгалалының тускай сорулгалыг республика программаларын боттандырарын организастаар, кадык камгалалының тускай сорулгалыг муниципалдыг программаларын ажылдап кылырын болгаш боттандырарын;

6) кадык камгалалының муниципалдыг системазының албан черлериниң ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээрлер программаларын күүседирин хандырар талазы-биле хемчеглерни;

7) чурттакчы чоннуң кадыкшылын камгалаарынче угланган профилактиктиг хемчеглерни организастаарының болгаш чорударының талазы-биле ажыл-чорудулганы дүүштүрерин;

8) кадык камгалалының муниципалдыг болгаш хуу системаларынга медицина болгаш эмнер дузаламчызының шынарын контрольдаарын;

9) кадык камгалалының муниципалдыг системазының материал-техниктиг баазазын хөгжүдерин;

10) бойдус халавы болгаш катастрофалар уржуктарын узуткап турда, эмчи дузазы чедирерин организастаарын;

11) тус чер бот-башкарылга органнарының бүрүн эргелери-биле дүүштүр кадык камгалалының талазы-биле өске-даа хемчеглерни күүседирин боттандырар.»;

19) 17 чүүлдү дараазында эдилге-биле бижиир:

«17 чүүл. Кадык камгалалының хуу системазы

1. Кадык камгалалының хуу системазынга эт-хөреңгизи хуу өнчүде турул турар медицина, фармацевтика болгаш кадык камгалалының өске-даа организациялары хамааржыр; хуу кижилерниң болгаш юридиктиг эргелиг албан черлериниң, хөй-ниити болгаш шажын-чүдүлге каттыжыышкыннарының, а ол ышкаш кадык камгалалының өнчүнүң өске-даа хевирлериниң организацияларының өнчүзүнде, күрүненің болгаш муниципалдыгдан аңгыда, а ол ышкаш хуу медицина практиказы-биле болгаш хуу фармацевтика ажыл-чорудулгазын кылып турар кижилер хамааржыр.

2. Кадык камгалалының хуу системазының албан чериниң ажыл-чорудулгазын кадыкшылды камгалаар талазы-биле Россия Федерациязының хоойлужудулгазының Үндезиннеринге, федералдыг хоойлулар-биле болгаш Россия Федерациязының өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актылары-биле, бо Хоойлу-биле, Тыва Республиканың өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актылары-биле дүүштүр боттандырар.»;

20) 18 чүүлде:

а) 2-ги пунктуну дараазында эдилге-биле бижиир:

«2. Бир дугаар эмчиниң болгаш санитарлыг дуза хамааты кижи бүрүзүнге медицина хандырылгазының хевирлери-биле кол, чедингир болгаш халас болур болгаш олче кирип турар чүүлдер: элээн нептереп тараан аарыгларны эмнээри, а ол ышкаш бертинген, хораннанган болгаш өске-даа соңгаарладып болбас байдалдар; чурттап турар чериниң аайы-биле эмнелге-санитарлыг дуза чедирери-биле холбашкан өске-даа хемчеглерни чорудары.

Бир дугаар эмчиниң болгаш санитарлыг дузаны кадык камгалалының муниципалдыг системазының албан черлери хандырар. Бир дугаар эмнээр-санитарлыг дуза чедирилгезинге ол ышкаш медицина камгаладылга организациялары-биле катай керээлерниң үндезининге кадык камгалал күрүне болгаш хуу системазының албан черлери киржип болур.»;

б) 3-кү пунктуну күш чок деп санаар;

в) 4-кү пунктуну дараазында эдилге-биле бижиир:

«4. Бир дугаар эмчиниң болгаш санитарлыг дузаны чедиреринің хемчээлин болгаш чурумун хамаатыларның кадыкшылын камгалаар талазы-биле Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле доктаадып тургузар.»;

г) 12, 13-кү пунктуларны дараазында эдилге-биле бижиир:

«12. Дүрген эмчи дузазын хамаатыларга эмчиниң дүрген кезип эмнээри хереглеттинип келген байдалдарда чедирер (озал-ондак болган таварылгаларда, бертинген, хораннанган болгаш өске-даа байдалдарда болгаш аарыгларда), чагыртыры девискээрден, албан черинден болгаш өнчү хевиринден хамаарылга чокка эмнелге-профилактиктиг албан черлери, медицина ажылдакчылары, а ол ышкаш хоойлу езугаар азы тускай дүрүм езугаар бир дугаар дуза хевирлиг кылдыр ону чедирери албан болуп турар кижилер соңгаарлатпайн боттандырар.

13. Дүрген эмчи дузазын кадык камгалал адырында нормативтиг хоойлу-дүрүм таарыштырылгазын боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органының доктаатканы чурум езугаар, кадык камгалалының күрүне азы муниципалдыг системазының албан черлери болгаш дүрген эмчи дузаламчызының кезектери чедирер. Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар Россия Федерациязының хамаатыларынга болгаш ооң девискээринде туруп турар өске-даа кижилерге дүрген эмчи дузазы халас чедиртинер.»;

д) 15-ки пунктуну дараазында эдилге-биле бижиир:

«15. Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар Россия Федерациязының хамаатыларынга болгаш ооң девискээринде туруп турар өске-даа кижилерге дүрген эмчи дузазын чедиреринің талазы-биле хемчеглерниң саңхөө хандырылгазы муниципалдыг тургузугнуң чарыгдал кылыр хүлээлгези болур.»;

21) 19-ку чүүлде:

а) ийиги, үшкү кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

«Тускай мергежилдиң эмчи дузазын медицина ажыл-чорудулгазынга чөпшээрел бижик алган эмнелге-профилактиктиг албан черлериниң эмчилери-специалистери чедирер.

Кадык камгалалының албан черлериниң чедирип турары тускай угланыышкынныг бээр эмчи дузазының хевирлерин болгаш стандарттарын кадык камгалалының адырында нормативтиг хоойлу-дүрүм таарыштырылгазын боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы доктаадып тургузар.»;

б) дөрткү кезээнде «чонга эмчи болгаш эм дузазын бээр талазы-биле» деп сөстерни «чонга халас эмчи дузазын чедирер талазы-биле» деп сөстер-биле солуур.»;

22) 20-ги чүүлдү дараазында эдилге-биле бижиир:

«20 чүүл. Чурттакчыларга туберкулезка удур дуза

Туберкулезка удур дуза, туберкулезтан чурттакчыларны камгалаары, туберкулезтан аарып чоруур хамаатыларга эмчи болгаш социал байдалдың дузазын чедиреринге болгаш эм-биле хандырылгазынга социал деткимчениң хемчеглерин «Туберкулезка удур дуза болгаш чурттакчыларны туберкулезтан камгалаарының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузу-биле дүүштүр доктаадыр.»;

23) 21-ги чүүлдү дараазында эдилге-биле бижиир:

«21 чүүл. Психиктиг сандараашкын-биле аарып чоруур хамаатыларга тускай угланыышкынныг эмчи дузазы

Психиктиг сандараашкын-биле аарып чоруур кижилерге эмчи болгаш социал дузаны чедиреринге болгаш эм-биле хандырылгазынга социал деткимчениң хемчеглерин «Психиатрия дузаламчызының болгаш ону чедирип турда хамаатыларның эргелериниң магадылалдарының дугайында» Россия Федерациязының Хоойлузунга болгаш «Психиатрия дузаламчызын хандырарының дугайында болгаш психиктиг сандараашкын-биле аарып чоруур кижилерниң социал деткимчезиниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга дүүштүр доктаадыр.»;

24) 22-ги чүүлде:

а) ийиги кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

«Кадык камгалалының албан черлериниң чедирип турары тускай угланыышкынныг бээр эмчи дузазының хевирлерин болгаш стандарттарын кадык камгалалының адырында нормативтиг хоойлу-дүрүм таарыштырылгазын боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы доктаадып тургузар.»;

б) дараазында уткалыг чаа кезек-биле немээр:

«Наркологтуг аарыглар-биле аарып чоруур кижилерге эмчиниң болгаш социал байдалдың дузазын чедиреринге болгаш эм хандырылгазынга социал деткимчениң хемчеглерин Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнары доктаадып тургузар.»;

25) 23-кү чүүлде:

а) үшкү кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

«Тускай мергежилдиг суме-шинчилээшкин дузазын айыылдыг ыжык-биле аараан аарыг кижилерге амбулаторлуг, стационарлыг байдалдарга ажыктыг медицина технологияларын

ажыглааны-биле болгаш аарыг кижилерни эмнээриниң диспансерлиг принциптерин сагааны-биле чедирер.»;

б) дараазында уткалыг кезектерни немээр:

«Онкологтуг аарыглар-биле аарып чоруур кижилерге эмчи болгаш социал байдалдыг дузаны чедиринге болгаш эм хандырылгазынга социал деткимчениң хемчеглерин Тыва Республиканың Чазаа доктаадып тургузар.»;

Онкологтуг аарыглар-биле аарып чоруур кижилерге (даңзызын Россия Федерациязының Чазаа бадылаар федералдыг тускай угланыышкынныг медицина албан черлериниң чедирип турары дузаламчылардан аңгыда) эмчиниң болгаш социал байдалдың дузазын чедиреринiң талазы-биле сан-хөө хандырылгазы Тыва Республиканың чарыгдал кылыр хүлээлгези болур.»;

26) 24-кү үүлдү дараазында эдилге-биле бижиир:

«24 үүл. Долгандыр турар кижилерге айыыл көргүзүп турар аарыглардан аарып чоруур хамаатыларга эмчи болгаш социал байдалдың дузазы

1. Даңзызын Россия Федерациязының Чазаа тодарадыр, долгандыр турар кижилерге айыыл көргүзүп турар аарыглар-биле аарып чоруур хамаатыларга эмчи болгаш социал байдалдың дузазын кадык камгалалының күрүне системазының албан черлеринге ол сорулгага бердинген Россия Федерациязының хамаатыларынга халас эмчи дузазы чедиреринiң күрүне магадылалдарының программазының иштинге чедирер.

2. Долгандыр турар кижилерге айыыл көргүзүп турар аарыглардан аарып чоруур хамаатыларның чамдык категорияларынга оларның түр када ажыл кылып шыдавас үезинде ажылдаар олуду камгалаттынып артар, Тыва Республиканың Чазааның тодарадып турары социал деткимчениң хемчеглери тургустунар.

3. Долгандыр турар кижилерге айыыл көргүзүп турар аарыглардан аарып чоруур хамаатыларга эмчи болгаш социал байдал дузазын чедирип турда социал деткимчениң хемчеглерин Тыва Республиканың Чазаа доктаадып тургузар.»;

27) 25-ки үүлдүң дөртү кезээнде «азы муниципалдыг» деп сөстерни ап кааптар;

28) 28-ки үүлдү дараазында эдилге-биле бижиир:

«28 үүл. Эм хандырылгазы

1. Халас болгаш чиигелделиг эм хандырылгазы Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле көрдүнген чурум езугаар, Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар хамаатыларга халас эмчи дузазын чедиреринiң талазы-биле күрүне магадылалдарының программазының иштинге магадылаттынар.

Хамаатыларның эм аймаа-биле халас болгаш чиигелделиг байдалдарга хандырылгазы дээш контрольду Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы бодунуң баш билир айтырыының иштинге организастаар.

3. Амбулаторлуг поликлиниканың эмчи дузазын чедирип турда хамаатыларга халас болгаш чиигелделиг эм хандырылгазының чурумун Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле дүүштүр Тыва Республиканың Чазаа доктаадып тургузар.

4. Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазынга дүүштүр эмнер аймаан халас болгаш чиигелделиг байдалдарга үлээрин Тыва Республиканың девискээринде фармацевтика ажыл-чорудулгазын боттандырып турар болгаш чогуур чөпшээрелдиг бүгү-ле фармацевтика организациялары, аптека албан черлери боттандырар.

5. Стационарлыг эмчи дузазын чедирип турда хамаатыларның эм хандырылгазын эмнелге-профилактиктиг албан черлери Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар хамаатыларга халас эмчи дузазын чедиреринiң талазы-биле күрүне магадылалдарының программаларының иштинге боттандырар.

Стационарлыг эмчи дузазын чедирип турда ажыглап турар эм аймааның даңзызын республика формуляры-биле болгаш эмнелге-профилактиктиг албан черлериниң формулярлары-биле тодарадыр.

6. Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар хамаатыларга халас эмчи дузазын чедирер талазы-биле күрүне магадылалдарының программаларының иштинге хамаатыларга стационарлыг эмчи дузазы чедирип турар эмнелге-профилактиктиг албан черлериниң эм хандырылгазын Тыва Республиканың Чазааның доктаатканы чурум езугаар конкурс үндезининге тодарадыр хандырыкчыларның күрүне чагыларының үндезининге төпчүттүнген дужаалда аргазы-биле боттандырар.

7. Эмнелге-профилактиктиг албан черлеринге эмнээшкин эрткен хамаатыларның эм хандырылгазының акшаландырыышкынын Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар хамаатыларга халас эмчи дузазын чедиреринiң талазы-биле күрүне магадылалдарының программаларының иштинге боттандырар.

8. Эм аймааның болгаш медицина ужурдузалыг кылыгларның төпчүдү дужаарын ыяапла медицина камгаладылгазының системазында ажылдап турар эмнелге-профилактиктиг албан черлеринде ыяап-ла медицина камгаладылгазының акша-хөреңгизинден акшаландырарын доктааттынган чурум езугаар Тыва Республиканың ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондузундан боттандырар.

29) 29-ку үүлде:

а) 1-ги пунктуда:

үшкү абзацта «өг-бүле эмчизиниң» деп сөстерни «ниити практиканың эмчизиниң (өг-бүле эмчизи)» деп сөстер-биле солуур;

дөртү абзацта «чиигелделер» деп сөстү «социал деткимчениң хемчеглери» деп сөстер-биле; «Тыва Республиканың болгаш Россия Федерациязының» деп сөстерни «Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың» деп сөстер-биле солуур»;

б) 2-ги пунктуда:

2-ги абзацта «хамаатыларның кадыкшылын камгалаарынга бердинген тускай сорулгалыг фондуларның акша-хөреңгизинден, а ол ышкаш Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле хоруттунмаан өске-даа дөстерниң дузазы-биле» деп сөстерни «Россия Федерациязының хамаатыларынга халас эмчи дузазы чедиреринiң күрүне магадылалдарының программаларының иштинге» деп сөстер-биле солуур»;

в) 3-кү пунктуда:

үшкү абзацты дараазында эдилге-биле бижиир:

«Кадыкшылды камгалаарының ажыктыынга назы четпестер дараазында үүлдерге эргелиг болур:

1) кадык камгалалының адырында нормативтиг-хоойлу-дүрүм таарыштырылгазын боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органының доктаатканы чурум езугаар болгаш Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының тодарадып турары байдалдарда ургларның болгаш элээдилер албаннарында диспансерлиг хайгааралга болгаш эмнээшкинге;

2) оларның физиологтуг онзагай үүлдерин болгаш кадыының байдалын харыылап турар болгаш оларга багай салдар чедирип турар факторлардан аңгы байдалдарда санитарлыг болгаш арыг-шевер билиглеринге, өөредилгеге болгаш ажылга;

3) Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының доктаатканы байдалдарда болгаш чурум езугаар таарымчалыын тодарадып турда халас эмчи сүмезинге;

4) оларга таарымчалыг хевирге кадыының байдалының дугайында эргежок чугула медээни алырынга.»;

дараазында уткалыг абзац-биле немээр:

« 16 хар үезинде наркоманиядан аараан назы четпестер, 15 хардан өрү өске-даа назы четпестер бо Хоойлунуң 37, 38, 39 үүлдеринге дүүштур эмчи дузазының киржилгезинге эки тура-биле медээлеп чөпшээрежир азы оон ойталаар эргелиг.

Күш-дамыр болгаш психиктиг сайыралы четпестерлиг назы четпээннер ада-иезиниң билдириишкини-биле азы ону солуп турар кижилерниң чагыы-биле Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының доктаадып тургусканы байдалдарда болгаш чурум езугаар социал камгалал системазының албан черлеринге туруп болур.»;

г) 4-кү пунктунуң бирги абзазын дараазында эдилге-биле бижиир:

«Иштиг херээженнерни, чаш уруг эмзирип турар иелерни, а ол ышкаш үш харга чедир ургларны, ооң иштинде эмчи түннелдери-биле тускай чемненилге пунктуларын болгаш садыглар таварыштыр эки шынарлыг аъш-чем-биле хандырарының чурумун Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле доктаадып тургузар.»;

30) 30 үүлдү күш чок деп санаар;

31) 31-ги үүлде:

а) бирги кезээнде «Күш-ажыл кодекизи-биле дүүштүр» деп сөстерни «Чазаа-биле» деп сөс-биле солуур;

б) дөртү кезээнде «Тыва Республиканың болгаш Россия Федерациязының» деп сөстерни «Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың» деп сөстер-биле солуур»;

32) 33-кү үүлдү күш чок деп санаар;

33) 34-кү үүлде:

а) адын дараазында эдилге-биле бижиир:

«34 үүл. Эмчи дузазын алырынга тудуп хоругдаттырган, шииткелди хосталгазын кызыгаарлаткан, хоругдаттырган хевирлиг кылдыр эрттирип турар, таңныыл адааанда хоругдаттырган, шииткелди хосталгазын казыткан черлерде азы административтиг хоругдал черлеринде эрттирип турар кижилерниң эргези

б) бирги кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

«Эмчи дузазын алырынга тудуп хоругдаттырган, шииткелди хосталгазын кызыгаарлаткан, хоругдаттырган хевирлиг кылдыр эрттирип турар, таңныыл адааанда хоругдаттырган, шииткелди хосталгазын казыткан черлерде азы административтиг хоругдал черлеринде эрттирип турар кижилер, ооң иштинде иштиг херээженнер божуп турар үеде болгаш божаанының соонда эргежок чугула таварылгаларда кадык камгалалының күрүне болгаш муниципалдыг системазының албан черлеринге медицина дузазын чогуур бюджеттерниң акша-хөреңгизинден алыр эргелиг.»;

в) ийиги кезээниң бир дугаар домаан ап кааптар;

г) үшкү кезээнде «хоругдаттырган» деп сөстү «шииткелди хосталгазын кызыгаарлаткан, хоругдаттырган хевирлиг кылдыр эрттирип турар» деп сөстер-биле немээр;

д) дөртү кезээн күш чок деп санаар;

е) бешки кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

«Эмчи дузазын хоругдаттырган, шииткелди хосталгазын кызыгаарлаткан, хоругдаттырган хевирлиг кылдыр эрттирип турар, таңныыл адааанда хоругдаттырган, шииткелди хосталгазын казыткан черлерде азы административтиг хоругдал черлеринде эрттирип турар кижилерге организастаарының чурумун кадык камгалалының адырында нормативтиг-хоойлу-дүрүм таарыштырылгазын боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы күүсекчи эрге-чагырганың сонуургалдыг федералдыг органнары-биле кады доктаадып тургузар.»;

34) 35-ки үүлдүң бирги кезээниң 2-ги пунктузунда «өг-бүле» деп сөстүң «ниити практиканың эмчизиниң (өг-бүле эмчизи) деп сөстер-биле солуур;

35) 36-гы үүлдүң ийиги кезээнде «15 хар четпээннер» деп сөстерни «бо Хоойлунуң 29-ку үүлүнүң 3-кү пунктузунуң 4-кү абзазы-биле доктааттынган назы четпээннер» деп сөстер-биле солуур;

36) 37-ги үүлдүң үшкү кезээнде «15 хар четпээннер» деп сөстерни «бо Хоойлунуң 29-ку үүлүнүң 3-кү пунктузунуң 4-кү абзазы-биле доктааттынган назы четпээннер» деп сөстер-биле солуур;

37) 38-ки үүлдүң үшкү кезээнде «15 хар четпээннер» деп сөстерни «бо Хоойлунуң 29-ку үүлүнүң 3-кү пунктузунуң 4-кү абзазы-биле доктааттынган назы четпээннер» деп сөстер-биле солуур;

38) 39-ку үүлде:

а) бирги кезээнде «амгы күштүг хоойлужудулга-биле» деп сөстерни «Россия Федерациязының хоойлужудулгазы» деп сөстер-биле солуур;

б) дөртү кезээнге «болгаш «Сагыш аарыындан аарып чоруур кижилерни психиатрия дузазы-биле хандырарының дугайында болгаш социал деткимче дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузу-биле» деп сөстерни немээр;

в) бешки кезээнде «Россия Федерациязының Кеземче болгаш Кеземче херектерин чорудар процессуалдыг кодекс-биле доктааттынган» деп сөстерни «Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле доктааттынган» деп сөстер-биле солуур».

39) 40-ги үүлде:

а) 2-ги пунктунуң үшкү абзазында «Россия Федерациязының Кадык камгалал яамызы» деп сөстерни «кадык камгалалының адырында нормативтиг-хоойлу-дүрүм таарыштырылгазын боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы» деп сөстер-биле солуур»;

б) 3-кү пунктунуң ийиги абзазында «Россия Федерациязының Кадык камгалал яамызы» деп сөстерни «кадык камгалалының адырында нормативтиг-хоойлу-дүрүм таарыштырылгазын боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы» деп сөстер-биле солуур»;

40) 41-ги үүлде:

а) үшкү кезээнде «15 хар четпээннер» деп сөстерни «бо Хоойлунуң 29-ку үүлүнүң 3-кү пунктузунуң 4-кү абзазы-биле доктааттынган назы четпээннер» деп сөстер-биле солуур;

б) дөртү кезээнде «Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы азы өске-даа төлээлеттирген органнар» деп сөстерни «кадык камгалалының адырында нормативтиг-хоойлу-дүрүм таарыштырылгазын боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы-биле» деп сөстер-биле солуур»;

в) чедиги кезээнде «Тыва Республиканың болгаш» деп сөстерни ап кааптар;

г) сески кезээнге «реклама дугайында» деп сөстерни немээр;

41) 43-кү үүлдүң ийиги кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

«Кижиниң өлген үезин тодарадырының, реанимация хемчеглерин соксадырының үнелел барымдааларын болгаш чурумун кадык камгалалының адырында нормативтиг-хоойлу-дүрүм таарыштырылгазын боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы Россия Федерациязының Юстиция яамызының чөпшээрежилгези-биле доктаадып тургузар.»;

42) 45-ки үүлдүң ийиги кезээнде «Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы» деп сөстерни «кадык камгалалының талазы-биле күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы» деп сөстер-биле солуур;

43) 46-гы үүлде:

а) 1-ги пунктуда:

бирги абзацта «Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле» деп сөстерни «кадык камгалалының талазы-биле күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы-биле» деп сөстер-биле солуур»;

бешки абзацта «кадык камгалалын эргелеп-башкарарының тус чер органнары» деп сөстерни «Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнары» деп сөстер-биле солуур».

б) 2-ги пунктуну дараазында эдилге-биле бижиир:

«2. Эмчи болгаш социал байдалдың экспертизазын Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле доктааттынган чурум езугаар эмчи болгаш социал байдалдың экспертизазының федералдыг албан черлери чорудар.

Хамааты азы ооң хоойлу езугаар төлээзи эмчи болгаш социал байдалдың экспертизазын чорудары-биле бодунуң чагыы-биле кандыгдаа специалисти ооң чөпшээрели-биле чалаар эргелиг.»;

в) 3-кү пунктуда:

бирги абзацта «болгаш Россия Федерациязының кызыгаар кезектери» деп сөстерни ап кааптар;

бешки абзацта «күштүг хоойлужудулга-биле» деп сөстерни «Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле» деп сөстер-биле солуур»;

г) 4-кү пунктунуң бирги абзазында «азы муниципалдыг» деп сөстерни ап кааптар;

д) 5-ки пунктунуң бирги абзазының бир дугаар домаанга «болгаш бо Хоойлунуң 45-ки үүлү-биле» деп сөстерни немээр»;

44) 47-ги үүлде:

а) бирги кезээнде «амбулаторлуг болгаш поликлиникалыг азы эмнелге албан черлеринге» деп сөстерни «эмнелге организацияларынга, а ол ышкаш хуу практика-биле ажылдап турар эмчи» деп сөстер-биле солуур;

б) бешки кезээнде «салгаа» деп сөстү «ак сеткилдиг эвес» деп сөстер-биле солуур, «Тыва Республиканың болгаш» деп сөстерни ап кааптар»;

в) дараазында уткалыг чаа кезекти немээр:

«Эмнедип турар кижиниң азы эмнелге-профилактиктиг албан чериниң удуртукчузунуң шилилгези-биле эмнээр эмчини томуйлаар. Эмнээр эмчини солуурунуң дугайында аарып турар кижи негелде киирген таварылгада, өске эмчи-биле солуурунуң шилилгезин деткиир ужурлуг.»;

45) 48-ки үүлдү дараазында эдилге-биле бижиир:

«48 үүл. Ниити практиканың эмчизи (өг-бүленiң эмчизи)

1. Ниити практиканың эмчизи (өг-бүленiң эмчизи) - өг-бүленiң эр-херээженинден, харназынындан хамаарылга чокка бир дугаар эмчи болгаш санитарлыг дуза чедиреринiң талазы-биле тускай хөй талалыг белеткелди эрткен эмчи.

2. Ниити практиканың эмчизиниң ажылчорудулгазын боттандырарының чурумун Тыва Республиканың Чазаа болгаш кадык камгалалының талазы-биле күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы доктаадып тургузар.»;

46) 49-ку үүлдүң бирги кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

«Россия Федерациязының дээди медицина өөредилге албан черлерин доозуп турар кижилер эмчиниң дипломун ап тура, Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле тодаратка эмчиниң даңгыраан бээр.»;

47) 50-ги үүлдүң дөртү кезээнге:

а) 4-кү иштики пунктуга «15 хар чедир» деп сөстерни «бо Хоойлунуң 29-ку үүлүнүң 3-кү пунктузунуң 4-кү абзазы-биле доктааттынган назы хар четпээн» деп сөстер-биле солуур»;

б) 6-гы иштики пунктуну дараазында уткалыг кылдыр немээр:

«6) Россия Федерациязының Чазааның бадылааны шериг эмчи экспертизазының дугайында дүрүм-биле доктааттынган чурум езугаар шериг эмчи экспертизазын эрттирер сорулга-биле.».

48) 66-гы үүлде:

а) 1-ги пунктунуң бирги абзазында «ат» деп сөске «болгаш чөпшээрел бижик» деп сөстерни немээр:

б) 4 болгаш 5 пунктуларда «Россия Федерациязының Кадык камгалал яамызы» деп сөстерни «кадык камгалалының талазы-биле күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы» деп сөстер-биле солуур»;

в) 13-кү пунктунуң ийи дугаар домаан күш чок деп санаар;

г) 14, 15 болгаш 16-гы пунктуларны күш чок деп санаар;

д) дараазында уткалыг чаа пунктуларны немээр:

«17. Эмчи дузазын чедиргениниң шынары дээш контрольду, баш билип харыылаар айтырыында күрүне контролюн болгаш кадык камгалалының адырында хайгааралды боттандырары кирип турар, бир эвес федералдыг хоойлу-биле өске үүл көрдүнмээн болза, күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы боттандырар.

18. Хуу эмчи практиказы-биле ажылдаарын хоруурун хуу медицина практиказы-биле ажылдаарынга чөпшээрел берип турар органның азы судтуң шиитпири-биле чорудар.»;

49) 68-ки үүлде:

а) адын дараазында эдилге-биле бижиир:

«68 үүл. Медицина болгаш фармацевтика ажылдакчыларының социал деткимчези болгаш хоойлу-дүрүм талазы-биле камгалалы

б) 5-ки пунктуну дараазында эдилге-биле бижиир:

«Тыва Республиканың эргелелинде турар кадык камгалал организацияларының медицина болгаш фармацевтика ажылдакчыларының социал деткимчезиниң хемчеглерин Тыва Республиканың Чазаа доктаадып тургузар.

Кадык камгалалының муниципалдыг организацияларының медицина болгаш фармацевтика ажылдакчыларының социал деткимчезиниң хемчеглерин тус чер бот-башкарылга органнары доктаадып тургузар.»;

50) 69-ку үүлдү күш чок деп санаар;

51) 71-ги үүлдү дараазында эдилге-биле бижиир:

«71 үүл. Медицина болгаш фармацевтика ажылдакчыларын эде белеткээриниң, профессионал билиин чаартырының чуруму

Медицина болгаш фармацевтика ажылдакчыларын эде белеткээриниң, профессионал билиин чаартырының, оларның квалификация категорияларын алырының чурумун кадык камгалалының талазы-биле күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы болгаш кадык камгалалының талазы-биле Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органы профессионал медицина болгаш фармацевтика ассоциациялары-биле кады федералдыг хоойлужудулгага дүүштүр боттандырар.»;

52) 72-ги үүлдү дараазында эдилге-биле бижиир:

«72 үүл. Эмчи дузазының шынарының контролю

Эмчи дузазын чедиргениниң шынары дээш контрольду, баш билип харыылаар айтырыында күрүне контролюн болгаш кадык камгалалының адырында хайгааралды боттандырары кирип турар, бир эвес федералдыг хоойлу-биле өске үүл көрдүнмээн болза, күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы боттандырар.»;

53) 74-кү үүлде:

а) бирги кезээнде «Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы» деп сөстерни ап кааптар;

б) дараазында уткалыг чаа абзацты немээр:

«Эмчи дузазының шынарының албан чериниң контролюн эмнелге-профилактиктиг албан черлериниң болгаш кадык камгалалын эргелеп-башкарар органнарның албан-дужаалдыг кижилери, клиниктиг болгаш эксперт комиссиялар, а ол ышкаш кадык камгалалының бүгү деңнелдериниң штаттан болгаш штаттан дашкаар специалистери эксперт аргазы-биле боттандырар.

Эмчи дузазының шынарының албан черинден дашкаар контролюн кадык камгалал системазынче кирбейн турар субъектилер боттарының баш билир айтырыының иштинге боттандырар.».

2 үүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнден эгелеп күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай

№ 1836 УХ-I

2006 чылдың июнь 29.

ЭП-СЕТКИЛИВИС ЧАҢГЫС

Июль 17-де В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрынга Тыва Республиканың Камбы-лама эргелели болгаш «Энерел» фондузунуң организастап эрттиргени-биле хүндүлүг аалчы Калмыкияның сарыг шажынчыларының баштыңы, Шаджин-лама Тэло Тулку Ринпоче база Чырыткылыг 14-кү Далай-Лама башкының Россияда, ХЧК-де болгаш Моолда төлээзи дээрги Таши, Тыва Республиканың Камбы-ламазы Джамбел Лодой олар найысылал Кызылдың чурттакчылары-биле, хөй-ниитизи-биле ужуражылганы эрттирген.

Эге сөстү хүндүлүг аалчы **Тэло Тулку** алгаш мынчаар чугаалап эгеледи:

—Бүгү делегей чергелиг улуг парлалга конференция ышкаш эртип турар ужуражылга-дыр бо. Каш-даа дылга чугаалап болур. Мен калмыктаар дээримге, силер билбейн баар силер, орустаар дээримге, орус дылды ол хире эки билбес мен, тибеттээр болзумза, бо орар 3-4-ле кижи мени билип болур, ынчангаш англилеп чугаалаар бооп-тур мен ийин.

Амыр-мендиңерни айтырдым. Чугаавыстың эгезинде-ле Тыва Республиканың Чазааны, ооң Даргазы Ш.Д.Ооржакка, Тыванын Камбы-лама эргелелинге чылыг уткуп ап турары дээш өөрүп четтиргенимни илередип тур мен. Тыва дугайында шагда-ла дыннаан, билир мен. Шагда-ла Тыва-же келиксеп чордум, ынчалза-даа чай чогумдан ол болдунмайн турду. Ажыл-херээмниң кол сорулгазы – Калмыкия биле Тыванын келир үеде кады ажылдажылгазы. Чонувустуң төөгүзүнде болгаш бөгүнгү амыдыралывыста-даа дөмей үүлдер хөй: кайы-даа чон шажын-үүдүлгезин хоруттуруп, кызагдалга таваржып чораан, ам кайызы-даа шажын-үүдүлгезин эгидип, хүрээ-хииттерни катап тургузуп эгелээн. Бо талазы-биле таваржып турар бергедээшкиннеривис-даа дөмей. Ынчангаш кады ажылдажылга, бот-боттарын деткижери чугула.

Калмык чон мени Шаджин-ламазы кылдыр 20 харлыг аныяк кижини соңгуп алган. Шажын-үүдүлгевисти эгидип, хүрээ-хииттерни катап тургузар ажылды катап куруг черден эгелээр ужурга таварыштывыс. 1993 чылдан бөгүнге чедир 33 хүрээ туттунган. 2005 чылдың декабрьда база бир улуг хүрээни ажыглалга киирдивис. Ол бөгүнде Европада чок дээн чараш хүрээлериң бирээзи болуп турар. Элээн каш залдарлыг, библиотекалыг бо хүрээниң эжии кымга-даа ажык, ынчангаш Калмыкияга, Элистага келзиңерзе, бистиң хүрээвиске кирерин сүмелеп тур мен.

Кады ажылдажылгага сагыш-бодалдарын хостуу-биле үлежири чугула болгай. Тывада ындыг арга бар-дыр, ынчангаш копромис тывары арткан. А ону чедип алырда, янзы-бүрү дугуржулгалар, сайгарылгалар кылыр апаар.

Камбы-лама-биле кады Чырыткылыг 14-кү Далай-Лама башкының Россияже аалдап келиринге чөпшээрел дилээн ажык чагааны Президентиниң адынче бижээн чагаавысты Россияның Федерация Чөвүлелиниң даргазы Сергей Мироновта берип кагдывыс. Ол чагаа эки харыыны черле эккээр боор дээрзинге идегелим улуг.

Далай-Лама башкы дег лидерлиг болганывыска бистер, буддистер, чоргаарланыр ужурлуг бис. Мен хөй-ле чурттарга чедер, хөй-ле кижилер-биле ужуражыр аргалыг болуп чор мен, ынчалза-даа Чырыткылыг 14-кү Далай-Лама башкы дег биче сеткилдиг, сагыш човаачал кижиге душпадым. Далай-Лама башкы Россияга черле аалдап кээр, ону чедип алыр бис дээрзинге бүзүрээлиңер. Ооң чагыг-сүмези бисске дыка херек. Далай-Лама башкы-биле деңнээрге, бистер дээрге анаа бичии кымыскаяктар-дыр бис. Нобель шаңналы-даа ап көрбээн бис, бүгү делегейде бисти ону билири дег, кым-даа билбес. Ынчангаш башкывыска чоргаарланып чоруулуңар.

Чылыг-чымчак уткуп-хүлээп турарыңар дээш четтирдим, ындыг боор деп манаваан кижи мен, кайгамчык-тыр!

Дараазында сөстү **дээрги Таши** алган:

—Бо кээрде Моолдан келдим. Хенертен Тывадан чалалга алгаш, дыка-ла өөрдүм. Эрткен чайын база силер-биле ужурашкан мен. Ынчан Тывага Тибет башкылар кээп турган үе чүве. Силерниң Тыва Республиканың Чазааның деткимчезиниң ачызында тибет башкылар Тываже, Россияже кээп, чонга ачы-буянын көргүзүп турар апарганы өөрүнчүг. Бодум таламдан сарыг шажынның сайзыралынга хамаарыштыр болдунар, чогуур үүлдерни күзелдиим-биле кылырымны аазап тур мен. Мен база чылыг-чымчак уткуп турарыңар дээш өөрүп четтиргенимни илереттим.

Хүндүлүг аалчылар сөс алган соонда, чыылганнарның айтырыгларынга харыылаан.

—Бодуңар, өг-бүлеңер дугайында чугаалап берген болзуңарза...

—Ийе, эгезинде-ле бодум дугайында чугаалаар турган-дыр мен, буруулуг болдум. Мен 1972 чылда АКШ-ка америк калмыктарның өг-бүлезинге төрүттүнген мен. Мээң ада-ием Ада-чурттуң Улуг дайынының соонда Америкаже көшкен калмыктар. Бир катап Чырыткылыг 14-кү Далай-Лама башкы Америкага албан езузу-биле аян-чорук кылып келгенде, авам мени чедире берген. Ынчан 7 харлыг турган мен. Далай-Лама башкы мени Индияның Дрепунг Гоман хүрээзинге өөредирин сүмелээн. Ол хүрээге силерниң Камбы-лама база өөренип турган.

1991 чылда төрээн чуртуңну көөр ужурлуг сен дээш мени эдертип алгаш, Россияга келди. А 1992 чылда калмык чон – буддистер мени Шаджин-лама кылдыр соңгуп алган.

—Эртемиңер кандыгыл?

—Дрепунг Гоман хүрээзин дооскан мен. Хүрээ эртеми-биле бо шагның дээди эртеми ийи аңгы үүлдер. Делегейни дескинип, хөй аян-чорук кылып турар мен, ол база кижиге улуг эртем-дир.

— Далай-Лама башкының аалдап кээрин чөпшээрээн бижикти алырынга үү шаптыктап турарыл?

Дээрги Таши:—Чырыткылыг 14-кү Далай-Лама башкының келирин 14 чыл манап турарыңарны эки билир мен. Кайы-даа чуртка баарымга чонну дүвүредип турар айтырыг бо чүве-дир. Каяа-даа чорумда бир дугаарында ону менден айтырар. Аңаа харыылап шаам төнген. «Бо айтырыгны менче эвес, а бодуңарның чурттуңарның удуртулгазындан айтырып көрүңер» деп харыылаардыр мен.

—Калмыктарның буддистеринде өске үүдүлгеже чайлыгып кирип турарлар бар бе?

Дээрги Тэло Тулку: — Ындыг байдал чүгле Калмыкияда, Тывада эвес, а бүгү Россияның кайы-даа чоннарында таваржып турар деп бодаар мен. Ындыгларны буруудадып-даа канчаар, боттарының херээ-дир. Ынчалза-даа буддист кижи чеже-даа изиг күзели-биле христианствону хүлээп ап турар болза, ханывыс-биле, сагыш-сеткиливис-биле, культура, чаңчылывыс-биле буддистер хевээр артып каар улус-тур бис ийин. Өске үүдүлгеже шилчий-даа бээр болза, чүрек-дамырында, ханында буддистер болуп артып каар улус-тур ийин.

— Бистер бөдүүн чон Далай-Лама башкының моорлап келирин дүрген чедип алырынга дуза кылдыр чүнү канчалзывысса экил?

Дээрги Тэло Тулку:— Чондан хөй чүве хамааржыр. Чоннуң үнүн эрге-чагыргалар дыннаар ужурлуг. Хол үжүү чыып, негелдеңерни шыңгыы тургузуп, бүзүреп, идегеп, манаар силер. Ынчалза-даа бөгүн дээрге харылзаанның технологиялары оранчок сайзыраан делегейниң кайы-даа чуртубиле каш минута иштинде харылзажыптар апарган шаг ышкажыл. Ындыг болганда, чоннуң үнүнге харыыны күзел-ле бар болза, дораан бээриниң бүгү аргалары бар.

Эргим буддистер, Чырыткылыг 14-кү Далай-Лама башкыны Россияже чалаар дээн күзел, сорулгавысты деткип, аңаа изии-биле катчып турарыңар дээш өөрүп четтирдим.

Мындыг уткалыг болгаш өске-даа элээн хөй айтырыгларга хүндүлүг аалчылар харыылаан. Кежээкиниң мөргүлүнге киржир апарганы-биле шак-ценің чедишпези-биле ужуражылганы кызыгаарлаар ужурга таварышкан.

Светлана БАЛЧЫР,
«Шынның» корр.

2006 чылдың июль 11
Котировка айтырган № 1-4

КОТИРОВКА ЧАГЫГЛАРЫН ЧУГААЛАЖЫП БАЗА ҮНЕЛЕП КӨРГЕНИНИҢ № 1 ПРОТОКОЛУ

1. Котировка - өртек доктаадыр айтырыгны күрүне чагыкчызы – Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы кылган.

2. Турар чери: Тыва Республика, Кызыл хоорай.

Почта адреси: 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Чүльдүм кудумчузу, б. 18, каб. 210, харылзажыр телефон (839422) 1-10-09.

3. Керээ дугайында медээлер:

Керээниң ужуру болгаш эге өртээ: Лот № 1 «Парламал продукция (Тыва Республиканың хоойлулары) – 212420 руб., Лот № 2 «Парламал продукция (Соңгулда фондуларының дугайында саавыр)» - 94530 руб., Лот № 3 «Парламал продукция (Бюллетеньнер)» - 247720 руб., Лот № 4 «Плазмалыг самбыра» - 95000 руб.

3. Бараанны чедирер чер: Кызыл хоорай, Чүльдүм кудумчузу, б. 18, каб. 210.

4. Ажылдарны күүседир хуусаалары:

а) № 1 лот талазы-биле – 2006 чылдың июль 24-ке чедир;

б) № 2 лот – 2006 чылдың июль 24-ке чедир;

в) № 3 лот – 1, 2, 3 иштики лоттар – 2006 чылдың 18, 19 сентябрь.

г) № 4 лот – 2006 чылдың июль 17 чедир.

5. Бараннарны бээр база күүседир өртектерге сөөртүлге, камгаладылга, үндүрүг, чыылдалар база өскедаа албан төлээр үүлдер кирер ужурлуг.

6. Төлээриниң хуусаазы болгаш негелделери: № 1, 2, 3 лоттар - акшаландырган соон дарый, № 4 лот – 2006 чылдың октябрь.

7. Күрүне керээзиниң котировказын айтырарынга тиилекчи болган таланың котировка чагыгларын чугаалажып база үнелеп көргениниң соонда хүнден ат салырының хуусаазы: 5 хонук дургузунда.

8. Котировка дугайында чагыг киирген шупту киржикчилер дугайында медээлер:

(№ 1, 2, 3 «Парламал продукция талазы-биле» лоттар)

№	Чагыгны бүрүткээн дугаары	Чагыг киирген киржикчи	Адрес
1	001	«Луна-Река» ХАН	Красноярск хоорай, Маерчак кудумчузу, б. 8, т. 9
2	002	ХС Салчак А.В.	Кызыл хоорай, Мугур кудумчузу, б. 18 кв. 1

(№ 4 лот «Плазмалыг панель»)

№	Чагыгны бүрүткээн дугаары	Чагыг берген киржикчи	Адрес
1	003	ХС Тетюхина Л.А.	Кызыл хоорай, Титов кудумчузу, б. 36, кв. 42
2	004	ХС Сенгин-оол В.О	Кызыл хоорай, Эки турачылар кудумчузу, б. 10
3	005	ХС Шогжал М.М.	Кызыл хоорай, Гагарин кудумчузу, б. 8

9. Өртек доктаадыр чагыгларны чугаалажып база үнелеп көргени – чагыкчының адрезинге 2006 чылдың июль 11-де 10 шактан эгелээш, 2006 чылдың июль 11-де 14 шакка чедир.

10. Котировка комиссиязы котировка айтырарының дугайында дыннадыгда доктааткан негелделерге дүүштүр чагыгларны чугаалажып көргеш, дараазында шиитпирни хүлээп алган:

1) хүлээп албаан чагыглар чок;

2) тиилекчилер болганнар:

№ 1, 2, 3 лоттар талазы-биле – «Луна-Река» ХАН;

№ 4 лот талазы-биле – ХС Сенгин-оол В.О.

Комиссияның хуралы 2006 чылдың июль 11-де доозулган.

Протоколга хуралга киришкен котировка комиссиязының шупту кежигүннери ат салган.

Комиссияның даргазы Ш.Ч.МОНГУШ.
Комиссия кежигүннери Ч.А.ЧИМИТ-ДОРЖУ, С.М.РУДЗЕВИЧ, А.А.ОЮН, Ш.А.МОНГУШ.

«Шын» солунну дамчыштыр

Аввавыс **Тамара Бүрзекеевна САТТЫ** (фронтучу Сат Бүрзекейниң чаңгыс уруу) сөөлгү орукче үдежип, биске материалдыг болгаш моральдыг дуза чедирген Эрзин кожууннуң Бай-Даг суму чагыргазынга, төрел чонувуска, эш-өөрүвүске, чаңгысклассчыларымга мөгейип, четтиргенивисти илереттивис.

Оглу Омак, кенни Уран.

Бистиң ынак дуңмавыс, акывыс, ажы-төлүнүң энерелдиг, эрес, аңчы адазы **Василий Көк-оолович ООРЖАКТЫ** сөөлгү орукче үдээринге материалдыг база моральдыг дузаны чедиргени дээш, Кызыл хоорайның 1 дугаар үндүрүг инспекциязынга, «Тыва Республика» солуннуң редакциязынга, кудаларывыс Кууларларга, Хараачыгайларга, эштеривис Дугаржаптар, Чонданнарга база өске-даа эш-өөрлеривиске, дөргүл-төрелдеривиске четтиргенивисти илередип, черге чедир мөгейдивис.

Кады төрээннери.

ДЫННАДЫГ

Тыва Республиканың Орук агентилелиниң сонуургалдыг организацияларга дыннадыры болза, **2006 чылдың июль 18-тен** эгелеп Кызыл — Сарыг-Сеп аразында автоуруктуң 21-ден 24 километринге чедир транспорт шимчээшкининиң оруу ажыттынган.

Тыва АССР-ниң Алдарлыг башкызы, улус өөредилгезиниң тергиини, күш-ажылдың хоочуну **Александра Михайловна ВДОВКИНАНЫҢ** мөчээни-биле холбаштыр Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазы ханы кажыыдалын ооң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге илергейлеп тур.

ШЫН
e-mail:shyn@tuva.ru Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа. Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35, кол редакторну] оралакчызы —1-19-87, телүфакс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91. КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 1-18-10, культура, үүредилге —1-03-88, чагаа —1-03-87, күдээ ажыл-агый, [летп[р килдистери —1-17-09.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда [ш катап [нер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 7781. Чагыг 84.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.
Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массальг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаакы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээн.
Херечилелдиң дугаары — ПИ №16-0510. Индекс 10001, 10011. ТР-ниң Парлалга болгаш информация күркомитединиң типографиязынга парлаан (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыннадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.